

Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

**Koolist väljalangemise ennetamine
õpilase sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu**

**Euroopa Sotsiaalfondi ja Eesti Vabariigi rahastatud projekt:
„Koolist väljalangemise ennetamine õpilase sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“**

Läbiviimise periood ja kood: aastatel 2009-2012, kood 1.1.0705.09-0082

Projekti rakendamise koordinaator: SA Innove, www.innove.ee

Rakendaja: MTÜ Kriisinõustamise ja Eneseleidmise Keskus Mahena (Mahena), www.mahena.org

Rakendaja valitud projektijuht: Tiina Naarits-Linn

Partner: MTÜ Eesti Avatud Ühiskonna Instituut (EAÜI), www.eaui.ee

Partneri valitud projekti assistent: Helve Kase

Kaanepilt: MTÜ Mahena fotokogu, 2011

Raporti keeletoimetus ja vormistus: M.-H. Naarits

Euroopa Sotsiaalfondi 2009.-2012. aasta projekti

**„Koolist väljalangemise ennetamine
õpilase sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“**

üldine lõppraport – peamised tulemused ja järeldused

Koostajad:
Tiina Naarits-Linn
Iris Pettai
Ivi Proos

Tallinn 2012

Sisukord

Sisukord	4
1. Ülevaade projektist ja teostajatest	5
1.1 Projekti põhjendus, eesmärgid, lühikokkuvõte	5
1.2 Projekti teostajad	7
1.3 Projekti regionaalne mõõde	7
1.4 Mõisted	8
2. Taustauuringud	9
2.1 Sihtrühm ja fookusgrupp	9
2.2 I uuring. Lähteolukorra kaardistamine, fookusgrupi testimine	11
2.3 II uuring. Üle-Eestilise olukorra kaardistamine: koolinoorte ja lapsevanemate uuring ...	14
2.4 III uuring. Projekti tulemuslikkuse selgitamine, fookusgrupi lõputestimine	19
3. Praktiline tegevus	25
3.1 Täienduskoolitused	25
3.2 Rakendatud praktilised tehnikad	26
4. Kokkuvõte ja tulemused	30
4.1 Eesmärkide täitmine	30
4.2 Fookusgrupi saavutused: õpiraskustega laps projekti alguses ja lõpus	31
4.3 Projekti õppetunnid	34
4.3.1 Tugiisikute tagasiside	34
4.3.2 Projekti teostajate tagasiside	37
4.3.3 Soovitused ja ettepanekud	40
Avalik teavitamine projektitegevustest	41
Viidatud materjal	42
Lisad: Piirkondlikud tugiisikud ja kaasatud haridusasutused	43

Tabelid:

- 1) nr 1-11 ja 13-20 – Alus: Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi 2010. ja 2012. a käesoleva projekti raames läbiviidud uuringud
- 2) nr 12 – Alus: multisüsteemse teraapia sekkumisviis

1. Ülevaade projektist ja teostajatest

1.1 Projekti põhjendus, eesmärgid, lühikokkuvõte

Põhikoolist väljalangemine on tõsine sotsiaalne probleem nii Eestis kui ka teistes riikides. Madal haridustase saab noorele iseseisvuses saatuslikuks, mis paljuski määrab kogu tema edaspidise elu. Väheharitud noortel on vähem valikuvõimalusi, neil puudub amet ning seetõttu on nad tööturul teistega võrreldes kehvemas seisus. Põhihariduseta inimestel on oluliselt suurem risk elada vaesuses kui põhikooli lõpetanutel. Samuti on suurem tõenäosus sattuda kuritegelikule teele. Alaharitus on kulukas kogu riigile, kahjulik nii üksikindiviidile kui ka ühiskonnale laiemalt.

Koolist väljalangevuse vähendamiseks on välja töötatud mitmeid erinevaid programme ja alustatud uusi projekte, paraku probleem püsib. Koolist väljalangejad on enamasti kompleksprobleemidega õpilased, kes vajavad täiendavat abi ja toetust õppimises, suhteprobleemide lahendamisel, koolidistsipliini järgimisel jne. Iseseisvalt ei tule nad oma probleemidega toime, sageli ei ole ka nende vanematel piisavalt sotsiaalseid oskusi.

INNOVE ja Euroopa Sotsiaalfondi (ESF) toetus võimaldas perioodil 01.09.2009 kuni 31.05.2012 viia läbi projekti “Koolist väljalangemise ennetamine õpilaste sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“. Projekti viisid läbi õpilaste probleemide ja kooliraskuste lahendamisega palju tegelenud Kiisinõustamise ja Eneseleidmise Keskus Mahena ning pika sotsioloogiliste uuringute läbiviimise kogemusega Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.

Projekti üldeesmärk oli õpiraskustega laste sotsiaalse toimetuleku suurendamine ja nende põhikoolist väljalangemise ennetamine. Projekt suunati 150-le õpi- ja käitumisraskustega põhikooli õpilasele, vanuses 12-17 aastat, kelle puhul oli eesmärk tõsta kahe aasta jooksul sotsiaalset võimekust sedavõrd, et nad suudaksid oma klassiastme, osad ka põhikooli lõpetada. Õpiraskustega lapsed valiti geograafiliselt neljast ilmakaarest, kuuest Eesti piirkonnast, nii eesti kui ka vene õppekeelega koolidest: Tallinnast, Harjumaalt, Ida-Virumaalt, Pärnumaalt, Võrumaalt ja Põlvamaalt.

Keskele kohale projektis asetati 50 tugisikut, nii eesti kui ka vene töökeelega õpilastega töötavat spetsialisti, kelle ülesandeks sai igapäev kolme õpiraskusega lapse jälgimine kahe aasta jooksul. Tugisikute praktilist tööd koordineeris Kiisinõustamise ja Eneseleidmise Keskus Mahena. Tugisikuteks valiti praktilise töökogemusega pedagoogid, sotsiaalpedagoogid, psühholoogid jt. Tugisikud omakorda kaasasid laiema tugivõrgustiku, igäüks neli spetsialisti: koolide juhtkonnad, kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajad, politseinikud, meedikud jt, kokku 200 spetsialisti. Laiem tugivõrgustik aitas omalt poolt kaasa ja oli õpilastele toeks probleemide lahendamisel.

Olulist rolli omasid projektis uuringud. Projekti alguses ja lõpus testiti fookusgrupi 150 õpiraskusega last, et selgitada projekti mõju ja tulemuslikkust koolist väljalangemise ennetamisel. Ka viidi läbi üle-Eestiline koolinoorte ja lapsevanemate uuring. Ilma uuringuinfota oli riskantne käesolevat eksperimentaalprojekti läbi viia. Uuringud aitasid tugispetsialistidel probleemsete õpilaste sotsiaalset tausta paremini analüüsida, andes tugiisikute tööle lisaväärtust ja kindlustunnet. Samuti koostati uuringute põhjal tugispetsialistidele kaks koolitusmaterjali, toimusid koolitused.

Uuringuid korraldas Eesti Avatud Ühiskonna Instituut. Uuringud toimusid kogu projekti hõlmavalt, kolmes etapis.

Fookusgrupi esimene testimine viidi läbi 2010. aasta jaanuaris-veebruaries, millega kaardistati õpiraskustega laste olukord ja probleemid projekti alguses.

Paralleelselt korraldati taustaandmete kogumiseks 2010. aasta jaanuarist märtsini üle-Eestiline 5.-9. klassi õpilaste ja nende vanemate küsitlus (1008+1008 küsitlust). Uuring andis ülevaate põhikooli õpilaste olukorrast eri regioonides ja sotsiaal-majanduslikes oludes. Selgusid peamised erinevused tavaõpilaste ja probleemidega õpilaste vahel. Uuringust selgus, millist abi on vaja õpiraskuste ületamisel ning sotsiaalse toimetuleku arendamisel eri regioonides, erineva sotsiaal-majandusliku taustaga õpilastele.

Fookusgrupi teine testimine viidi läbi 2012. aasta jaanuaris-veebruaries, et selgitada, milliseid tulemusi on projekt andnud, millises olukorras on õpilased projekti lõppedes.

Uuringute tulemusel on loodud usaldusväärne andmepank, mis annab ülevaate, milline on erinevate riski- ja ohutegurite mõju põhikoolist väljalangemisele, kuidas käivitub nn „allakäigutrepp”, kuidas peatada liikumist „allakäigutrepil” ja millist abi ning toetust koolist väljalangemisohus olevad noored vajavad.

Projektis oli oluline avalikkuse teavitamine põhikoolist väljalangemise probleemidest ja õpiraskustega noorte abivajadustest. Viidi läbi laiemale avalikkusele suunatud infopäev projekti alguses ja kolm meediapresentatsiooni uuringutulemuste tutvustamiseks. Lisaks tutvustati projekti jooksul uuringute tulemusi kaks korda Haridus- ja Teadusministeeriumis Tartus ning Tallinna koolijuhtide infopäeval Tallinnas. Projekti lõppedes toimusid piirkondlikud lõpuseminarid (Sillamäel, Pärnus, Tallinnas, Võrus) projektis osalenud spetsialistidele ja tugivõrgustikule.

Projekti raames ilmus 10 koolist väljalangemise teemat käsitlevat artiklit, anti kümme intervjuud erinevates raadio- ja telekanalites. Projekti lõpuks ilmus lisaväärtusena projektist sõltumatu, kuid projektis kaasatud tugiisikute kogemust hõlmav Tiina Naarits-Linna raamat „Karid ja päästerõngad“.

Käesolev raport annab tervikliku ülevaate projekti eesmärkidest, sihtrühmast, läbiviimise viisidest ja tulemustest. Detailne projektiinfo kajastub projekti lõpparuandes, meetme “Kooli poolelijätmise vähendamine, haridusele juurdepääsu suurendamine ning õppe kvaliteedi parandamine” alameetme „Kaasav, mitmekesine ja turvaline üldharidus“ aruandes.

1.2 Projekti teostajad

Projekti rakendaja

Kriisinõustamise ja Eneseleidmise Keskus Mahena, MTÜ (Mahena). 2005. aastal loodud keskus omab kogemust emotsionaalselt keerukates olukordades töötamisest, s.h traagilistes kriisiolukordades. Samuti omatakse rahvusvahelist kogemust tööst 2008. aasta relvastatud konflikti järel Gruusias. Mahenas toimuvad nõustamised, psühhoteraapiaseansid, koolitused. Suure osa moodustab lapsevanemate ja õpilastega töötavate spetsialistide konsulteerimine. Mahenal on loomisest alates kogemus projektitööst ja partnerlusest projektitegevustes. Käesoleva projekti partneriga alustati koostööd koheselt, esimesena prostitutsiooni ja inimkaubanduse teemal, Euroopa Sotsiaalfondi projekti EQUAL raames. Hiljem on erinevaid koostöid, nende seas olulisel kohal töötute ja alaharitud noorte teema. Käesolevas projektis juhib Mahena üldist korraldust ja tagab praktilise tegevuse koordineerimise. Täiendavalt töötab välja kogemuspõhised koolitusmaterjalid projektis kaasatud tugiisikutele, viib läbi vastavad koolitused ja supervisioonid.

Projekti partner

Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, MTÜ (EAÜI). 1998. aastal loodud instituut omab pikaajalist kogemust sotsioloogiliste uuringute läbiviimisel, samuti projektitöös ning koolituste korraldamisel ja uuringutel põhinevatel juhendmaterjalide koostamisel. EAÜI on koostööd teinud nii Eesti erinevate organisatsioonidega kui ka rahvusvaheliste organisatsioonidega. Märkimisväärne kogemus on pikaajalisest arendustööst Gruusias. Samast on rahvusvahelise koostöö kogemus ka käesoleva projekti rakendajaga. EAÜI uuringute keskmes on erinevad inimsuhteid peegeldavad ühiskonnakriitilised valupunktid. EAÜI sotsioloogid on korduvalt esinenud meedias, et tagada uuringutest tuleneva teabe avalikkusele esitamine. Käesolevas projektis korraldab EAÜI uuringuid ja tagab nende tutvustamise avalikkusele. Täiendavalt töötab välja uurimuspõhised koolitusmaterjalid projektis kaasatud tugiisikutele, viib läbi vastavad koolitused.

1.3 Projekti regionaalne mõõde

Projekt viidi läbi neljas ilmakaares asuvates haridusasutustes

Projekt kaasas õpilasi Tallinnas, Harjumaal, Ida-Virumaal, Pärnumaal, Võrumaal ja Põlvamaal. Projekti teostamine erinevates regioonides oli taotluslik, et võimaldada tunnetuslikult tajuda õpiraskustega laste probleeme erinevates tingimustes: linnas ja maal, eesti ja vene õppekeelega koolides ja kool-lasteaedades, väikeses ja suures inimasutuses, väikeses ja suures õpilaste arvuga haridusasutuses (projekti väikseimas koolis õppis 95 õpilast ja väikseimas kool-lasteaias 19 last, suurimas koolis aga 875 õpilast), tugiteenuste vahetus läheduses ja vaid lokaalsete võimaluste tingimustes (tugiisikud koolis või asumis olemas või pole neid ei koolis ega kohalikus asumis), erinevates sotsiaal-majanduslikes keskkondades (majanduslikult paremal ja kehvemal järjel olevad regioonid riigis).

Piirkondades tegutses neli koordinaatorit

Nende valiku kriteeriumiteks olid usaldusväarsus, tulemusliku koostöö kogemus Mahenaga, vähemalt 5-aastane erialase töö ja kolleegidele mentoriks olemise kogemus.

Koordinaatori tööd tegid:

LEENA ARRAS	Tallinnas ja Harjumaal (Pääsküla Gümnaasiumi sotsiaalpedagoog, hiljem direktor)
TIINA PILVAR	Ida-Virumaal (Sillamäe Eesti Põhikooli õpetaja ja psühholoog)
LINDA JÜRS	Pärnumaal (Vändra Gümnaasiumi, projekti lõpus Krabi Kooli sotsiaalpedagoog)
TIINA KALA	Võrumaal ja Põlvamaal (Võru lasteaed „Sõleke“ direktor, varem Võru maakonna nõustamiskomisjoni sekretär)

Koordinaatorid aitasid valida piirkondades tugiisikuid ja hiljem koordineerisid kohapeal nende tööd ning vahendasid projektijuhi infot. Ka aitasid tugiisikud korraldada kohtumisi ja koolitusi piirkondades.

Fookusgrupi õpilastega töötas 50 tugiisikut¹

Tugiisikud olid kesksel kohal kogu projekti jooksul. Nende valikut aitasid korraldada kohalikud koordinaatorid ja lõplik valik tehti koos projektijuhiga. Esmalt kuulutasid koordinaatorid oma piirkonnas välja projektis osalemise võimaluse. Kandideerida said need õpilastega töötavad kõrgema haridusega spetsialistid, keda toetas kooli / asutuse juhtkond, lubades võtta erivaatluse alla kolm õpilast ja kinnitades toetuse kirjalikus kokkuleppes. Tugiisikute valimisel lähtuti tema koostöövalmidusest ja usaldusväarsusest.

Tugiisik peab järgima inimestega töös olulisi eetilisi printsiipe, pidama kinni konfidentsiaalsuse nõudest. Ta saab õpetajaga rääkida lapse õppimise ja tunnis avalduvaga seonduvast, kuid ei tohi avalikustada lapse ja tema perega seotud isiklikku infot lapsevanema nõusolekuta.

Tugiisikuteks olid nii eesti kui ka vene töökeelega õpilastega töötavad spetsialistid: pedagoogid, sotsiaalpedagoogid, psühholoogid, õppealajuhatajad, huvijuhid, tervishoiu spetsialistid, sotsiaaltöötajad, eripedagoog-logopeedid.

Tugiisiku töö eesmärk: oma tavapärase töö kõrval pakkuda fokuseeritud, süsteemset ja kindlaid tehnikaid kaasavat tegevust väljavalitud kolmele õpilasele, kelle koolist väljalangemiseoht projekti alguses oli muutunud väga tõenäoliseks.

Selle hulka kuulub ka lapsevanemate nõustamine, koostöö kooli juhtkonna, õpetajate ja teiste spetsialistidega õpilaste koolist väljalangemise ennetamisel.

Tugiisiku ülesannete hulgas:

- õpilase probleemide väljaselgitamine
- õpilase probleemide ja koolistressi ennetamine
- õpilase kuulamine, toetamine, julgustamine, juhendamine jms
- koostöö vanemate ja õpetajatega õpilase probleemide lahendamiseks

¹ *Tugiisikute ja fookusgrupi õpilaste koolide nimekiri, Lisa*

- koostöö juhtkonnaga kooli hea psühhokliima tagamiseks (selle alla kuulub nii koolivägivalla probleemide lahendamine kui ka kooli sisekorra ja õppetöö korraldusega seonduv)

1.4 Mõisted

Käesolevalt kirjeldatavas projektianalüüsis on kasutatud järgmisi projektis kasutusel olnud mõisteid:

Fookusgrupp –	Rühm inimesi, kelle uurijad on mingi kindla kriteeriumi kohaselt (näiteks vanus, sugu, ekspertiis teatud küsimuses jmt) välja valinud ja kellele isiklikule kogemusele toetudes mingit kindlat teemat uuritakse ja analüüsitakse; käesolevas projektis 150 õpiraskustega õpilast, kelle hinnanguid ja suhtumisi testimisega kaardistati projekti alguses ja lõpus ning kes olid tugisikute fokuseeritud tähelepanu all kaks aastat.
Murelaps –	Kestvate õpi- ja käitumisprobleemide tõttu raskesse olukorda sattunud õpilane, kellel on tõsine oht koolist välja langeda.
Riskiõpilane –	Algavate õpi- ja käitumisprobleemidega õpilane, kes omal jõul probleeme lahendada ei suuda. Käesolevas projektis oma õpi- võis uhtlemisraskusi koolis ja kodus oluliseks toimetulekutakistuseks hinnanud õpilane.
Sihtgrupp –	Inimeste grupp, kellel on sarnased tunnusjooned, vajadused, soovid ja ootused; käesolevas projektis koolist väljalangemisohtu olnud põhikooli noored.
Spetsialist –	Mistahes eripädevusega oma valdkonna asjatundja.
Tugisik –	Vastavalt Põhikooli- ja gümnaasiumiseadusele (§58 (3) 4)) õpilasele mõjutusmeedet kohaldav isik; käesolevas projektis fookusgrupi liikmetega vahetult töötanud isik.
Tugispetsialist –	Vastavalt Põhikooli- ja gümnaasiumiseadusele (§37 (2)) kas eripedagoog, psühholoog või sotsiaalpedagoog.

2. Taustauuringud

Projekti eripäraks oli sotsioloogiliste uuringute korraldamine kogu projekti jooksul. Uuringute tulemustega oli soov anda selgust käsitletavale teemale ja kindlustunnet tugisikutele.

2.1. Sihtrühm ja fookusgrupp

Fookusgrupi valiku kriteeriumid

Projekti sihtrühmaks on põhikooli õpilased vanuses 12-17 aastat. Fookusgrupi moodustavad sihtrühma 150 õpiraskustega õpilast, kelle sotsiaalne võimekus tugisikute toel peaks kahe aastaga kasvama sedavõrd, et nad suudaksid edukalt klassikursuse või põhikooli lõpetada.

Fookusgrupi õpilastel on oht koolist välja langeda ja selle vältimiseks vajavad nad erilist toetust ja tähelepanu.

Fookusgruppi kuuluvaid õpilasi valiti välja allolevalt loetletud tunnuste alusel, millest neli esimest ilmnis enamusel ja teised erinevad tunnused valikuliselt:

- Koolist ja kooliskäimisest väsinud ning tüdinenud, õppides ei tunne eduelamust
- Konfliktid suhted eakaaslastega ja/ või õpetajatega, käitumisprobleemid
- Kõrge stressi tase
- Madal usk täiskasvanutesse, nende abisse ja iseendasse
- Madal õppeedukus, õppenõukogu hinnangul koolist väljalangemise riskipiiril
- Mitmeid koolide vahetusi
- Palju põhjuse ta puudumisi
- Madal enesehinnang ja algatusvõime
- Nõustamisest eemale jäänud, kuna muuhulgas ei ole koolis käinud
- Kahe erineva kultuuri taustaga
- Õigusvastane käitumine, alkoholi- või narkoprobleemid

	Valim projekti alguses %-s	Valim projekti lõpus %-s
Sugu		
Poiss	70	69
Tüdruk	30	31
Rahvus		
Eestlane	80	74
Teine rahvus	20	26
Vanus		
Kuni 11 aastat	25	10
12	17	16
13	28	25
14	25	23
15 ja vanemad	6	27
Regioon		
Tallinn+Harjuma	39	39
Pärnumaa	23	23
Võrumaa+Põlvamaa	21	21
Ida-Virumaa	17	17

TABEL 1. Fookusgrupi sotsiaal-demograafiline iseloomustus

Projekti sihtrühma stabiilsus

Kõik õpilased, keda tugiisikud projekti alguses murelastena projekti valisid ei osalenud projektis kuni lõpuni. Kahe ja poole aasta jooksul osa õpilasi lahkus oma koolist või vahetas elukohta koos vanematega. Projektist lahkunud õpilaste asemele valisid projekti tugispetsialistid uued õpilased, kes olid koolist väljalangemise ohutsoonis. Projekti sihtrühmast olid 125 õpilast projektis algusest lõpuni, ~17% õpilastest vahetusid ehk olid asendusõpilasteks. Tütarldest vahetusid 12% ja olid projektis algusest lõpuni 88%. Noormeeste püsivus oli väiksem, 23% noormeestest lisandusid projekti erinevates faasides ja 77% noormeestest osalesid projektis algusest lõpuni.

Projekti sihtrühma koosseis soolise ja peamise keelekasutuse järgi

Poisse 69% ja tüdrukuid 31%. Eesti suhtluskeelega õpilasi 74% ja venekeelseid 26%. Sihtrühmast moodustasid kõige suurema grupi eestikeelsed poisid, 53%, edasi eestikeelsed tüdrukud, 21%, seejärel venekeelsed poisid, 16% ja kõige vähem oli venekeelseid tütarlapsi, 10%.

2.2 I uuring. Lähteolukorra kaardistamine, fookusgrupi testimine

Uuringu eesmärgid, läbiviimine

Fookusgrupi esimene testimine võimaldas selgitada põhjused, mis takistavad õpiraskustega lastel jätkata haridusteed, leida endas motivatsiooni jõuda elus edasi ja tunda end võrdväärseks edukate eakaaslaste seas.

Testimisega kaardistati õpiraskustega laste olukord ja probleemid konkreetsetes koolides ja kodudes. Uuringu eesmärgiks oli selgitada peamised riskitegurid, mis koolist väljalangemist tingivad:

Kui suurt rolli omavad kodupoolsed põhjused?

Millised on koolipoolsed väljalangemise põhjused?

Kuivõrd avaldab mõju õpilase isiksuse eripära?

Millised on õpilaste ootused kooli, õpetajate, lastevanemate suhtes?

Millised on õpiraskustega laste info- ja abivajadused?

Fookusgrupi esimese testimine korraldati 2010. aasta jaanuaris-veebruaries. Eesti Avatud Ühiskonna Instituudis koostati kontseptsioon (19 lk), mille alusel viisid küsitluse läbi 50 projekti tugisikut. Meetodina kasutati ankeeti fookusgrupi õpilastele (7 lk) ja projekti tugisikutele (6 lk), kes täitsid ankeedi enda poolt valitud fookusgrupi iga õpilase kohta. Tulemusi esitleti raportis (51 lk; Pettai, Proos, 2010).

Peamised tulemused: õpiraskustega lapse portree

- Poiste ülekaal. Poisse on märksa sagedamini probleemidega õpilaste seas.
- Sagedane koolide vahetamine. Paljud (41%) on õppinud erinevates koolides.
- Madal õppeedukus. Õppeaineid, kus on toimetulematust ja hinne puudulik, on kriitiliselt palju (5-7): peamiselt matemaatika, inglise keel, eesti keel, vene keel, ajalugu, looduslugu, geograafia.
- Allumatus koolidistsipliinile. Õpilane on rahutu ja tasakaalustamata, segab pidevalt klassitunde, rakendab psühholoogilist ja vahel ka füüsilist vägivalda oma klassi- ja koolikaaslaste vastu. Kannatab ka ise koolikiusamise all.
- Õigusrikkumised. Paljudel on olnud politseiga kokkupuuteid, sagedased on väljakutsed alaealiste komisjoni.
- Konfliktid suhtes koolis ja kodus.
- Üksikvanema pere. Vaid pooled fookusgrupi liikmed elavad koos oma isaga ja 81% koos oma emaga. 16%-l on kasuisa ja 5%-l kasuema.
- Tasakaalustamata kodune olukord. Valdaval osal (2/3-l) on kodudes peretülid, 42% kodudes toimuvad aegajalt joomingud.

- Vanematel napib aega. Vaid iga kolmanda lapse emal ja viienda lapse isal on lapse jaoks alati aega, kui laps seda ootab.
- Probleemide paljusus. Õppimises mahajäämine ja halb õppeedukus pole kaugeltki ainsad ohutsoonis õpilase mured. Siia lisanduvad ka konfliktid suhtes koolis ja kodus, koolikiusamine, madal enesehinnang jne.

Portrees toodud andmed viitavad paljudele tõsistele sotsiaalsetele põhjustele, mis koolist välja langemist soodustavad. Paljudes õpiraskustega laste kodudes on ebakindlus ja üle jõu käivad mured, nagu näiteks vaesus, perevägivald, alkoholism. See mõjutab ka laste käitumist koolis ja koolikohustuse täitmist. Sellise taustaga, haavatavad lapsed, satuvad kergemini ka koolivägivalla ohvriks.

Hinnangud peamistele probleemidele

Fookusgrupil paluti hinnata oma peamiseid probleeme. Vastustest tulenevalt võib probleemid jaotada kolme rühma: suurimad (peab oluliseks üle 60% õpilastest), olulised (peab oluliseks 25- 60%) ja vähemolulised (peab oluliseks alla 25% õpilastest). Küsiti, millega Sinu praegused probleemid kõige enam seonduvad?

%		Keskmine	Poisid	Tüdrukud
I Suurimad probleemid (peab oluliseks üle 60%)				
Mul on raskusi õppimisega, hinded on halvad		68	66	71
II Olulised probleemid (peab oluliseks 25-60%)				
Mul on konflikte õpetajatega		37	37	38
Mul on tülid teiste pereliikmetega		30	28	33
Mul on liialt palju põhjuseta puudumisi		27	25	34
Mul on tülisid ja konflikte klassikaaslastega		27	29	24
Mul on konflikte klassijuhatajaga		25	25	26
Vanemate omavahelised konfliktid segavad ka mind		25	20	38
III Vähemolulised probleemid (peab oluliseks alla 25%)				
Mul on tülid emaga		24	22	29
Mul on tülid isaga		18	16	24

TABEL 2. Õpilaste hinnangud peamistele probleemidele

Suurimaks probleemiks peavad õpilased õppimiskõhu ja halbu hindeid (68%). Oluliste probleemide hulka liigituvad õpilaste hinnangul suhte-probleemid, milledeks on konfliktid suhtes õpetajatega, pereliikmetega (sagedamini õdede-vendadega), klassikaaslastega, klassijuhatajaga. Ka vanemate omavahelised konfliktid kuuluvad sellesse probleemide rühma.

Vähemoluliseks on õpilaste jaoks nende tülid emaga ja isaga.

Õpingute pooleli jätja on kehva õppeedukuse, koolidistsipliini eiramise, konfliktsete suhete, õigusrikkumiste jms tõttu kriitilises olukorras. Põhjuseid, mis muudavad õppimisele orienteerumise keeruliseks, on alles teismelises vanuses oleva noore õlgadel enam kui palju.

Õpilase peamised abivajadused

Tugiisikutel paluti hinnata 10 abivajadust, et selgitada, mis on õpilase abistamiseks rohkem, mis vähem oluline. Küsiti millised on Teie hinnangul õpilase abivajadused?

Tugiisikud koolis, %		Keskmine	Poisid	Tüdrukud
I Kõige tähtsamad abivajadused <i>(peab oluliseks üle 70%)</i>				
Aidata omandada põhiharidus		82	83	81
Luu õpimotivatsiooni, tahet edasi õppida ja kooli lõpetada		72	76	63
II Olulised abivajadused <i>(peab oluliseks 40-70%)</i>				
Tõsta lapse enesehinnangut, tõsta eneseusku		64	64	65
Kasvatada enesedistsipliini, iseseisva õppimise oskust		63	68	51
Parandada suhtlemisoskust, vähendada konfliktset suhetes teiste inimestega		56	63	40
Õppida tasakaalukalt käituma		51	57	37
Aidata kujundada tulevikupilti: kuhu minna edasi õppima, millist elukutset omandada jne		46	41	56
III Vähemolulised abivajadused <i>(peab oluliseks alla 20%)</i>				
Kaitsta last koolikiusamise eest		12	13	9
Kaitsta last õpetajate ebaõiglase kohtlemise eest		8	8	7
Kaitsta last koduse vägivalda eest		5	5	5

TABEL 3. Tugiisikute hinnangud peamistele abivajadustele

Hinnangutest tulenevalt võib abivajadused jaotada kolme rühma: kõige tähtsamad (peab oluliseks üle 70% tugiisikutest), olulised (peab oluliseks 40-70%) ja vähemolulised (peab oluliseks alla 20%).

Kõige olulisemaks peavad tugiisikud aidata lapsel omandada põhiharidust ning kujundada õpimotivatsiooni, tahet edasi õppida ja kooli lõpetada. Õpimotivatsiooni kujundamist peetakse olulisemaks poiste kui tüdrukute juures. Siit võiks teha järelduse, et tüdrukute õpimotivatsioon

on tugiisikute hinnangul mõnevõrra kõrgem kui poistel, seda isegi koolist väljalangevuse olukorras. Oluliste abivajaduste rühma liigituvad lapse isiksuslike omaduste mõistmine ja enesehinnangu suurendamine, enesedistsipliini kasvatamine, suhtlemis- ja käitumisoskuste õpetamine ja tulevikupildi loomine. Ka seda peetakse olulisemaks poiste kui tüdrukute puhul, eriti suured on vahed suhtlemis- ja käitumisoskuste parandamisel. Samas leitakse, et tüdrukute tulevikupildiga tuleb rohkem vaeva näha kui poiste puhul.

Väheoluliseks peavad tugiisikud lapse kaitsmist ebaõiglase kohtlemise, koolikiusamise või koduse vägivalda eest, neid abinõusid rõhutab vaid 5-12% tugiisikutest.

2.3 II uuring. Üle-Eestilise olukorra kaardistamine: koolinoorte ja lapsevanemate uuring

Uuringu eesmärgid, originaalsus, läbiviimine

Üle-Eestilise uuringu läbiviimine võimaldas projekti sihtrühma, 12-17-aastaste õpilaste, hoiakuid ja käitumismustreid paremini mõista ja neid selgitada praktikutele (projekti tugiisikutele). Uuringu läbiviimiseks koostati kontseptsioon (30 lk), intervjuu küsimustik (31 lk), mille järgi viis küsitluse läbi uuringufirma Saar Poll OÜ. Analüüs esitati uuringu raportis „Eesti- ja venekeelsete koolide suutlikkus luua positiivset õpikeskkonda“ (56 lk; Proos jt, 2010). Analüüs aitas paremini mõista murelaste sotsiaalset tausta, eelkõige nende kodust olukorda ja suhteid vanematega, ka aitas selgitada konfliktsete suhete tekkepõhjust.

Üle-eestilise sotsioloogilise uuringu originaalsus seisnes valimi koostamises. Lisaks projekti sihtrühmale, 12-17-aastaste noorte küsitlusele valmistati ette uus meetodika valimisse sattunud õpilaste vanemate küsitlemiseks. Seega intervjuueriti korraka ühest leibkonnast õpilast ja ühte tema vanematest. Uuringu süsteemne ja perekeskne ülesehitus võimaldas koguda informatsiooni põhikooli õpilaste ja nende vanemate hoiakutest ja probleemidest.

Perekesksed, süsteemsed uuringud aitavad tugispetsialistidel põhikoolist väljalangemise ohus õpilaste ehk murelaste sotsiaalset tausta paremini analüüsida.

Kokku oli üle-Eestilise uuringu valimis 1008 õpilast vanuses 12-17 aastat ja 1008 küsitatud õpilase vanemat või hooldajat.

Peamised tulemused

Uuringu tulemusel analüüsiti võrdlevalt kolme erinevat sotsiaalset gruppi 12-17-aastaste õpilaste sihtrühmas. Kolme rühma võrdlus aitas selgitada, kuidas tekivad üleminekud, mille käigus osa õpilasi satub põhikoolist väljalangemise ohuga riskigrupi. Viimane oli projekti sihtrühmaks.

Kolme õpilaste sotsiaalse grupi moodustamist käsitleti õpilaste sotsiaalse toimetuleku hierarhiana. Esimest, kõige suuremat rühma nimetati TAVAÕPILASTEKS. Nende osakaal 12-17-aastaste noorte seas oli 55% vastajatest. Teist sotsiaalset gruppi nimetati RISKIÕPILASTEKS ja nende osakaal sihtrühmas oli 45%. Riskiõpilaste rühma koosseisus oli ka kolmas õpilaste rühm, keda käsitleti MURELASTENA. Murelaste esindajateks olid 150 projektis osalenud põhikooli õpilast – fookusgrupp, kes olid projekti alguses projekti tugiisikute hinnangul põhikoolist väljalangemise riskiga noored.

Riskiõpilaste eristamine

Kriteeriumideks tavaõpilastest eristamisel olid küsitletud õpilaste enesehinnangud oma probleemidele. Probleemideks olid õpiraskused ehk akadeemiline edasijõudmatus, põhjuseeta puudumised koolist, konfliktid õpetajatega või klassikaaslastega (eraldi antud hinnangud) ning konfliktid kodus vanematega (konflikte ema või isaga hindasid vastajad eraldi). Riskiõpilaste osakaal, 45% küsitletute osakaalust, on kahtlemata suur ja võib tunduda ebausutavana.

Riskiõpilaste rühma sattusid vastajad juhul, kui neil oli kasvõi üks eespool nimetatud probleemidest. Piltlikult öeldes, moodustati riskiõpilaste rühma „tundliku filtri“ abil – kasvõi ühe „tõsise probleemi esinemine“ viis õpilase riskiõpilaste gruppi. Kasutati tundlikku filtrit eesmärgiga moodustada kaks õpilaste gruppi, tavaõpilased ja riskiõpilased, et analüüsida erinevusi nende gruppide hoiakute vahel.

Riskiõpilaste rühma käsitleti kui üleminekurühma, kus osa riskiõpilasi satub teatud tegurite või riskide koosmõjul murelasteks ehk koolist väljalangemise riskiga õpilaste hulka. Riskiõpilased on olemas juba 12-aastaste vanuserühmas, 5. klassi õpilaste seas. Riskiõpilaste osakaal 12-aastaste hulgas oli suhteliselt tagasihoidlik, 36%. Vanuse järgi riskirühmi analüüsid selgub, et riskiõpilaste osakaal kasvab hüppeliselt 13-aastaste puhul ja jääb siis enam vähem samal tasemel püsima kuni 17-aastasteni (vahemikus 44% kuni 49%).

Riskiõpilaste osakaal ei erine tüdrukutel ja poistel. Küsitletud tüdrukutest oli riskiõpilasi 45% ja poistest 46%. Samas projekti sihtrühmas, koolist väljalangemise riskiga õpilaste ehk murelaste seas domineerisid selgelt poisid. Murelaste sooline struktuur oli seotud projekti kaasatud tugispetsialistide hinnangutega, sest nemad valisid sihtrühma koosseisu.

Üteminekud riskiõpilastest murelasteks

Järgnevas tabelis on uuringu tulemusel saadud andmed, millist tähendust omavad erinevad probleemid - õppimiskasused, põhjuseeta puudumised ja konfliktid inimsuhted kahele sotsiaalsele rühmale, riskiõpilastele ja murelastele. Võrdleva sotsiaalse rühmana on tabelis „klassikiusu ohvrite“ hinnangud samadele probleemidele. Uuringu tulemustele tuginedes võib kokkuvõtlikult öelda, et murelastel on teiste rühmadega võrreldes „probleemid üle pea“. Andmetest tuleb väga selgelt välja, kuivõrd „riskiõpilased“ on üleminekufaas „murelasteks“ ehk koolist väljalangemise ohuga sihtrühmaks. Murelaste väga tõsiseks probleemiks on probleemide sagedus ja probleemide kuhjumine.

Õpilaste probleemide loend (õpilaste hinnangud) <i>Hinnangud %-s / koht pingereas.</i>	Mure- lapsed	Riski- õpilased	Klassikiusu ohvid
Raskused õppimisega, hinded on halvad	68 1.	42 1.	22 1.
Konfliktid õpetajatega	37 2.	29 2.	17
Tülid teiste pereliikmetega	30 3.	14	9
Palju põhjuseeta puudumisi	27 4.	20 4.	10
Konfliktid klassikaaslastega	27 5.	16	19
Vanemate omavahelised konfliktid segavad	25	20 5.	13
Konfliktid klassijuhatajaga	25	15	12
Tülid emaga	24	22 3.	14
Tülid isaga	18	13	6

TABEL 4. Õpilaste probleemide loend

Riskiõpilased satuvad „usaldamatuse fooni“

Kui põhikooli õpilased satuvad riskiõpilaste mõttelisse rühma, on väga oluline, et säiliks usalduslik suhe klassijuhatajaga. Klassijuhataja on õpilase jaoks koolis esmaselt oluline tugiisik, kes võib aidata riskitsooni sattunud õpilast probleemidega toime tulla, olgu probleemid seotud halva õppeedukusega, põhjuseta puudumistega või süvenevate konfliktidega koolis ja õpilase kodus. Põhiküsimus on klassijuhataja suhtumises ja oskuses ning suutlikkuses riskiõpilast abistada. Aga esmalt peab õpilane oma klassijuhatajat sedavõrd usaldama, et klassijuhatajal oleks ülevaade õpilase võimalikest probleemidest.

Järgmine tabel näitab väga selget tendentsi, et klassijuhatajate mitte usaldamine on üks oluline tegur, mis riskiõpilasi eristab tavaõpilastest. Riskiõpilased ehk kooli- ja koduprobleemidega lapsed usaldavad oma klassijuhatajat tunduvalt vähem kui tavalised õpilased, kellel ei ole probleeme ja konflikte koolis või kodus. Murelaste hinnangud on tavaõpilaste ja riskiõpilaste vahepealses alas. Seega võiks uuringu tulemuste põhjal pidada „klassijuhataja usaldamist“ üheks võimalikuks indikaatoriks, mis riskiõpilasi eristab tavaõpilastest. Teisest küljest, kui riskiõpilastest oluline osa oma klassijuhatajat ei usalda, on klassijuhatajal ka vähem võimalusi riskiõpilaste mõjutamiseks. Klassijuhataja, keda õpilane ei usalda, ei ole õpilasele ka autoriteediks.

Hinnangud klassijuhatajale Kas Sa usaldad oma klassijuhatajat?	Mure- lapsed, %	Riski- õpilased, %	Tava- õpilased, %
Usaldan klassijuhatajat, tema peale saab kindel olla	60	55	74
Eriti ei usalda klassijuhatajat	21	33	20
Üldse ei usalda klassijuhatajat	6	10	3
Ei oska hinnata	13	2	3
Kokku	100	100	100

TABEL 5. Hinnangud klassijuhatajale

Riskiõpilastel on sagedamini koolitüdimus

Uuring aitas selgitada, et riskiõpilased paistavad silma suurema koolitüdimusega võrreldes tavaõpilastega. Riskiõpilaste rühmal oli ligi neli korda sagedamini koolitüdimust kui tavaõpilastel, vastavalt 23% riskiõpilastest ja 6% tavaõpilastest ütlesid, et neil on „sageli koolitüdimus“. Riskiõpilasi eristab tavaõpilastest ka oluliselt nõrgem õpimotivatsioon. Enam kui kolmandik riskiõpilastest (37%) on koolist puudunud põhjusel, et tundideks on õppimata. Tavaõpilastel on tundideks ettevalmistamatus olnud puudumise põhjuseks vaid 11% õpilaste jaoks.

Murelapsed on koolis teravdatud tähelepanu all

Kui riskiõpilasest on saanud koolist väljalangemise riskidega murelaps, on ta otsekohe nii koolis kui kodus teravdatud tähelepanu all. Aga kõrgendatud tähelepanu alla sattumine ehk abistajate fookusesse sattumine toimub alles siis, kui õpilasel ilmnevad väga tõsised probleemid, mis võivad viia põhikoolist väljalangemiseni. Järgmises tabelis on uuringu tulemuste põhjal võrdlevalt analüüsitud kolme õpilaste sihtrühma toimetulekut õppimisega ja abivajadusi õppimisel.

Kelle abi õppimisel kasutatakse? Kuidas tavaliselt järgmiseks päevaks õpid?	Mure- lapsed, %	Riski- õpilased, %	Tava- õpilased, %
<u>Iseseisvalt õppijad</u> Õpin iseseisvalt, ei kasuta tavaliselt kellegi abi	56	57	68
<u>Õpiabi kasutajad</u> Kodus aitavad mind täiskasvanud	63	49	36
Kasutan õpiabi oma koolis	37	14	8
Õpin koos klassikaaslastega või sõpradega	32	20	24
Kodus aitavad mind õde või vend	25	14	12
Käin pidevalt järeleaitamise tundides	21	6	4
Mul on eraõpetaja väljastpoolt kooli	13	3	5
<u>Mahakirjutajad</u> Kirjutan klassikaaslastelt kodutöid maha	37	19	24

TABEL 6. Kelle abi õppimisel kasutatakse

Oluline erinevus on riskiõpilaste ja murelaste abistamises

Murelaste puhul on käivitunud erinevad abisüsteemid kodus ja neid aitab ka kooli tugivõrgustik. Murelapse eristab riskiõpilastest see, et murelapsed on tõsiste probleemidega õpilased ja see on teada nii koolis kui ka õpilase vanematele. Seega toimib murelapse puhul teadlik abistav käitumine koolis ja kodus. Riskiõpilased on juba probleemidega ja konfliktsete lapsed, kuid sageli on nende probleemid veel varjatud kujul. Kodus ei ole lapsevanemad probleemide tõsidust piisavalt teadvustanud ja kooli tugisüsteemidel puudub ilmselt piisav võimekus, et pakkuda riskiõpilastele vajalikku tuge õppimisel ja käitumisnõustamist. Täiskasvanud aitavad õppida 63% murelaste ja vaid 49% riskiõpilaste puhul. Koolis saavad õpiabi 37% murelastest ja vaid 14% riskiõpilastest. Järeleaitamistundides käib 21% murelastest ja üksnes 6% riskiõpilastest. 13% murelaste vanematest on leidnud võimaluse palgata lapsele eraõpetaja, riskiõpilastest on selline võimalus vaid 3%. Tavaõpilastest kasutab eraõpetaja abi 5% lastest

Õpilaste vanemate suhtlus kooliga

Riskiõpilaste puhul on olulise tähtsusega ajategur, millal õpilase vanemad hakkavad teadvustama õpilasega seonduvaid riske. Ükskõik kas tegemist on õppimiskustega, puudumistega või konfliktsete inimsuhetega. Üle-Eestilise uuringuga oli võimalik kaardistada õpilaste vanemate suhtlus kooliga. Järgnev tabel iseloomustab kahe rühma, riskiõpilaste ja tavaõpilaste vanemate suhtlust kooliga

Vanemad kooli kutsutud (õpilaste hinnangud)	Riskiõpilased %	Tavaõpilased %
Jah on	22	3
Ei ole	77	96
Vastamata	1	1
Kokku	100	100

TABEL 7. Vanemate kooli kutsumine (2009/2010 õa)

Küsitluse tulemuste põhjal võib öelda, et tagasiside ehk regulatsioon „vanemate koolikutsumine“ toimib. Erinevused tavaõpilaste ja riskiõpilaste puhul on selgelt nähtavad. Riskiõpilaste vanemaid on sagedamini kooli kutsutud (22%) kui tavaõpilaste vanemaid (3%). Iseküsimus on, kui sageli lapsevanemad on kooli kutsumisele reageerinud. Küsitlus hõlmas õpilasi ja nende vanemaid. Seetõttu on võimalik analüüsida ka lapsevanemate hinnanguid. Kui sageli nad ise on käinud oma lapse koolis.

Tavaõpilaste ja riskiõpilaste vanemate vabatahtlikus kooli külastamises erinevusi ei ole. Mõlemal juhul on kaks kolmandikku vanematest kooli külastanud.

Väga selge erinevuse annab lapsevanemate suhtluses kooliga vanemate haridustase. Mida kõrgem on lapsevanemate haridustase, seda enam on nad valmis kooliga suhtlema ja ise kooli külastama. Kindlasti näitab see, et kõrgema haridustasemega lapsevanemad tunnevad enam huvi oma laste toimetuleku vastu koolis. Või on ka vähem hirmu kooli ees.

Lapsevanemate hinnangud	Lapsevanem käinud koolis	Hinnangud %-s
	Jah	Ei
Riskiõpilaste vanemad	66	34
Tavaõpilaste vanemad	67	33
Kõrgharidusega vanemad	72	28
Keskharidusega vanemad	65	35
Vähem kui keskharidusega vanemad	59	41
Keskmine	66	37

TABEL 8. Lapsevanem on käinud oma lapse koolis (2009/2010 õa)

Õpilaste vanemate motiivid kooliga suhtluseks annavad hea ülevaate riskiõpilaste ja tavaõpilaste vanemate erinevustest. Valdavalt on lapsevanemate kooli külastused seotud lapsevanemate koosolekutega. Riskiõpilaste vanemad on tavaõpilaste vanematest kaks korda sagedamini käinud koolis klassijuhataja kutsel. Kümnendik riskiõpilaste vanematest (9%) on käinud koolis psühholoogi või sotsiaalpedagoogi kutsel. See näitab, et peamine koormus riskilaste vanematega suhtlemisel on klassijuhatajal. Iseküsimus, kas keeruliste juhtumite puhul on klassijuhatajal piisavalt kompetentsust, et vanematele olukorda mõistetavalt selgitada. Oluline on, et tekiks dialoog kooli tugiisiku (klassijuhataja, psühholoog, sotsiaalpedagoog) ja lapsevanema vahel. Ainult nii saab riskiõpilase probleemidega tegelemine olla jätkusuutlik ja tulemuslik

Lapsevanema koolimineku põhjus (lapsevanemate vastused)	Riskiõpilaste vanemad, %	Tavaõpilaste vanemad, %
Lastevanemate koosolekul	78	82
Klassijuhataja soovis rääkida	31	14
Kooli üritusel (kontsert, spordivõistlus vms)	23	32
Käisin oma initsiatiivil	14	8
Kooli psühholoog või sotsiaalpedagoog soovis rääkida	9	1

TABEL 9. Lapsevanema koolimineku põhjus

Põhiline initsiatiiv dialoogiks lapsevanemaga on klassijuhatajal. Psühholoogi või sotsiaalpedagoogi initsiatiiv on vähene. Uuring näitas, et kooli tugispetsialistid ei loo ise vanematega aktiivset dialoogi. Vähene on ka riskiõpilaste vanemate endi initsiatiiv kooliga suhtlemiseks. 14% riskiõpilaste vanematest on omal initsiatiivil koolis käinud (tavaõpilaste vanematest 8%). See näitab, et traditsiooniliselt eeldavad vanemad, et aktiivsus dialoogiks peaks tulema koolilt.

Samas tuleb arvestada, et õpilase riskikäitumiseks ei pruugi tugispetsialistil veel infot olla ja esmane kontaktivõtja on traditsiooniliselt klassijuhataja.

2.4 III uuring. Projekti tulemuslikkuse selgitamine, fookusgrupi lõputestimine

Uuringu eesmärgid, läbiviimine

Fookusgrupi kordustestimise eesmärgiks oli selgitada, milliseid tulemusi on projekt andnud, millised on olnud õpilaste saavutused: õpiraskustega laps projekti alguses ja lõpus.

- Millised muudatused on 2 aastaga võimalikud? Keda ja kuivõrd õnnestus aidata?
- Kuivõrd õnnestus vähendada koolist väljalangemise riske ja ohutegureid?
- Millised on õpilaste jätkuvad abivajadused?
- Millised on tugispetsialistide strateegiad ja edu võtmed riskiõpilaste toetamisel?
- Millised on tugispetsialistide hinnangud projektile: mis õnnestus, mida saaks paremini teha?

Fookusgrupi kordustestimine korraldati 2012. aasta jaanuaris-veebbruaris. Koostati kontseptsioon (29 lk) ja kolm ankeeti: fookusgrupi õpilastele (7 lk), tugisikutele õpilasega koostöö hindamiseks (4 lk), ankeet tugisikutele projekti hindamiseks tervikuna (3 lk). Küsitlusmeetodiks oli isetäidetav ankeet. Tulemused esitati uuringu raportis „Põhikoolist väljalangemise ennetamine tugispetsialistide toel“ (28 lk; Proos, Pettai, 2012).

Peamised tulemused: usaldus tugisikute suhtes

Kas Sinu tugisik on selline inimene, keda Sa usaldada saad?	2012 %	2010 %
Jah, saan teda täielikult usaldada	43	50
Mõnevõrra saan teda usaldada	41	28
Eriti ei saa usaldada	6	6
Üldse ei saa usaldada	1	1
Ei oska öelda	10	15
Kokku	100	100

TABEL 10. Kas tugisikut saab usaldada

Usaldus tugispetsialisti vastu oli projekti läbiviimisel väga oluline. Nii 2010. kui 2012. aastal selgitati, milline on õpilaste usaldus tugisikute suhtes. Projekti alguses usaldas iga teine õpilane tugisikut täielikult ja 28% mõnevõrra, 15% ei osanud vastata ja 7%-l puudus usaldus.

Kaks aastat hiljem on kõrge usaldusreiting säilinud, 43 % õpilastest usaldab tugiisikut täielikult, 41% mõnevõrra. 7% võrra on kahanenud täielikult usaldajate osakaal, samas on kasvanud nende arv, kes mõnevõrra usaldavad.

Murelastel olid üsnagi laiapõhjalised ja avarad ootused tugispetsialistidele. Kõige enam loodeti, et tugiisik aitab kaasa õppimise edenemisele (63%).

Millist abi Sa oma tugiisikult kõige enam ootad (2010) millist abi Sa said (2012)?	2012, % (tulemuslikkus)	2010, % (ootused)
Aitab korraldada õppimisega seonduvat (räägib aineõpetajatega, korraldab õpiabi koolis ja muud tegevused)	63	63
Õpetab Sind paremini suhtlema, et ei tekiks konflikte õpetajatega	63	57
Suhtleb Sinu vanematega ja aitab vähendada konflikte kodus	43	47
Aitab parandada suhtlemist koolikaaslastega, vähendada konflikte	41	52
Aitab vähendada põhjuseeta puudumisi	38	54
Kaitseb Sind koolikiusamise eest	21	41

TABEL 11. Kas tugiisikut saab usaldada

Peale õppimisprobleemide vajasisid lapsed abi, et õppida analüüsima tekkinud konflikte ja probleeme, õppida paremini suhtlema koolikaaslastega, õpetajatega ja vanematega (47-57%). Iga teine murelaps lootis tugispetsialisti abiga vähendada põhjuseeta puudumisi. Ka olid 41%-l murelastest ootused leida kaitset koolikiusamise eest.

Lõputestimisest selgus, et kõige enam on õpilased saanud tuge õppimise korraldamisel (63%) ja õpetajatega suhtlemisoskuste arendamisel (63%), vanematega suhtlemisoskuste arendamisel (43%) ja koolikaaslastega (41%). Vähem täitusid õpilaste ootused põhjuseeta puudumiste ja koolikiusamise osas.

Lõputestimisest selgus, et tugiisiku roll oli väga oluline, et aidata murelast õppimises, analüüsida tekkinud konflikte ja probleeme, leida sobivaid lahendusi.

Oleks väga optimistlik ja ennatlik oodata, et kaheaastase tööga lahenevad kõik murelaste probleemid. Jätkuvalt on murelaste probleemideks halb õppeedukus, põhjuseeta puudumised, konfliktid õpetajatega. Kahest aastast ei piisanud, et saavutada täiuslikke tulemusi. Küll on aga tugispetsialistide toel märgatavalt kasvanud murelaste sotsiaalne suutlikkus, paranenud õppeedukus ja käitumishinne, vähenenud õigusrikkumised ja negatiivne käitumine jne, mis on loonud arvestatava baasi õpilasele haridustee jätkamiseks.

Tugiisikute hinnangud

Projekti oluliseks osaks olid koostöövõrgustikud

Projekti käigus moodustati, korrastati kolm erinevat võrgustikku:

- 1) Projektis osalenud tugiisikute võrgustik. Aktiivsus oli suunatud eelkõige piirkondliku (neli erinevat piirkonda) võrgustiku koostöole,
- 2) Koolisisene võrgustik. Sellesse kaasid tugiisikud eelkõige probleemsete õpilaste klassijuhatajad, aineõpetajad ja vajadusel kooli juhtkonna liikmed.
- 3) Kooliväline piirkonna võrgustik. Kõigepealt probleemidega õpilase vanemad. Vajadusel kaasid tugiisikud lastekaitsetöötajaid ja teisi spetsialiste (psühhiaatrid, logopeedid jne).

Tulemustest selgus, et kõige aktiivsemalt toimis koolisisene spetsialistide võrgustik. See on arusaadav, sest probleemidega õpilaste sotsiaalse toimetuleku parandamiseks on kõige

ideaalsem koolisisene meeskonnatöö. Klassijuhataja ja aineõpetajad saavad oluliselt õpilast tema eesmärkide saavutamisel aidata, pakkuda omalt poolt toetust ja rakendada individuaalset lähenemist õpilasele. Vähesem koostöö koolivälise võrgustiku liikmetega on samuti mõistetav, sest kõik õpilased ei vajanud abi lastekaitsetöötajatelt või erispetsialistidelt.

Tugispetsialistide tegevuste prioriteetid projekti jooksul

2012. aasta fookusgrupi ja tugiisikute küsitluse raames hindasid tugiisikud oma tegevuste prioriteete murelaste nõustamisel. Nad hindasid oma tegevusi projekti esimesel poolel, kui oli vaja teha olulisi valikuid, kuidas murelaste õppimisharjumusi ja käitumisoskuste muutuseid mõjutada.

Tulemused näitasid, et projekti esimesel poolel oli tugiisikute tegevuse selge prioriteet suhtlemine õpilase klassijuhatajaga. 71% tugiisikutest suhtles klassijuhatajaga iga nädal. Praktikast tähendas see eelkõige klassijuhatajate „lülitamist“ murelaste esmaste abistajate võrgustikku. Samuti võib prioriteetset suhtlust klassijuhatajatega käsitleda ka tegevusena, millega tugiisikud motiveerivad klassijuhatajaid panustama senisest enam probleemsete õpilaste abistamisse.

Teiseks prioriteediks oli tugiisikute süüvimine murelaste nõrga õppeedukuse põhjustesse ehk nn „rasketesse ainetesse“. Enam kui pooled tugiisikud (51%) tegelesid projekti esimeses pooles selle teemaga iga nädal. Edaspidises analüüsis on näha, et tugiisikute koostöö aineõpetajatega on teine oluline aktiivsuse suund, kuidas murelapse õppimistulemusi mõjutada. Tugiisikud hindasid kõrgelt projekti tulemust, mille sisuks oli aineõpetajate süvenev arusaam, et murelapsed eeldavad diferentseeritud lähenemist õppeprotsessis.

Olulise tähendusega tugiisikute tegevuse prioriteetides oli ka õpilase eneseanalüüsi oskuste täiendamine, vastusevariant „õpilase koolis käitumise analüüs koos õpilasega“. 37% tugiisikutest on sellega tegelenud iga nädal ja 47% vähemalt mõned korrad kuus.

Tunduvalt vähem prioriteetne oli tugiisikute suhtlemine õpilase vanematega ja koduse olukorra analüüs koos õpilasega. Kodude temaatika ja konfliktsete kodude mõju murelaste käitumisele on keeruline ja delikaatne teema, mis nõuab erianalüüsi ja diferentseeritud lähenemist. Murelaste kodudes toimuva analüüs ei olnud käesoleva projekti prioriteet. Projekti tulemused ja tugiisikute tagasiside näitasid, et „konfliktset ja (õpilaste suhtes) hoolimatud kodud“ on sageli murelaste hälbiva käitumise üheks põhjuseks.

Tugiisikute tegevuse perioodiseerimine

Projekt kestis 2,5 aastat, millest õpilastega töö toimus kaks aastat. Tugiisikute tegevusi perioodiseerides saab selgitada, kuidas õpilaste nõustamine erinevatel projektietappidel kulges, millised olid tegevuste prioriteetid ja probleemid või takistused erinevatel etappidel. Tugiisikud hindasid koostööd õpilasega projekti kolmes erinevas faasis. Kogu projekti periood jaotati kolmeks mõttelisteks osaks, et näha millises projektifaasis koostöö murelastega hakkas toimima ja oli tulemuslik.

Esimene periood: märts 2010 kuni juuni 2010. Teine periood: 2010/2011 õppeaasta (september 2010 kuni juuni 2011). Kolmas periood: 2011/2012 õppeaasta kolm esimest veerandit (september 2011 kuni märts 2012).

Esimese perioodi iseloomustamiseks hindasid tugiisikud, kuidas koostöö murelastega algas, kuidas õpilased esimesel perioodil koostööks „käivitusid“. Tugiisikute hinnangul asus 71% õpilastest koostööd tegema juba projekti alguses, esimeste kuude jooksul. Murelaste

koostöövalmidust tugiisikutega võib hinnata edukaks, kuna osa õpilasi vahetus projekti jooksul. Kindlasti mõjutas koostöö head käivitumist kohe projekti alguses tugiisikute professionaalsus ja töökogemus. Samuti murelaste vanemate kaasamine projekti (projekti valitud õpilaste vanemad andsid õpilase osalemiseks kirjaliku nõusoleku) ning murelaste positiivne eelhäälestus, teadmine, et õpilase probleemidega (edasijõudmatus, käitumisprobleemid jne) hakatakse süvendatult tegelema. Veidi paremini käivitusid tütarlapsed, 84% hakkas kohe koostööle ja veidi vähem noormehed, 66%. Noormeeste väiksem valmisolek koostööks on seotud ka sellega, et projektist lahkujate seas oli noormehe tütarlastest enam.

Teise perioodi iseloomustamiseks kasutati 5-pallilist hinnanguskaalat, kus hinne 5 tähendas „edukat“ koostööd ja hinne 1 „väheedukat“ koostööd. Keskmiseks hindeks teise perioodi koostöö iseloomustamisel oli 3,65. Hinne koostööle tüdrukutega 3,8 ja noormeestega 3,5 palli. Kolmanda perioodi koostööd murelastega hindasid tugiisikud analoogselt teise perioodiga, 5-palli skaalal. Keskmiseks hindeks oli 3,4 palli. Koostööd tüdrukutega hindasid tugiisikud keskmiselt 3,5 ja noormeestega 3,3 palli.

Koostööle antud tugiisikute keskmised hinnangud on jäänud stabiilselt 3 ja 4 palli vahele. Pigem on hinnangud muutunud kriitilisemaks. Seda tendentsi võivad mõjutada tugiisikute kasvanud ootused. Murelastega kaks aastat tegelema tugiisikud ootasid võib olla kiiremaid positiivseid muutusi õpilaste käitumises ja õpiedukuses. Tegelikult aga positiivsed muutused murelastega nii kiired ei olnud ja siit võis tuleneda ka mõningane skepsis.

Õpilaste hinnangud koostööle tugiisikutega

Õpilased hindasid oma suhteid tugiisikutega 2012. aasta fookusgrupi küsitluses kõrgelt. Suhted oma tugiisikuga olid „väga head“ 24%-l õpilastest, „küllaltki head“ olid 55% õpilastest ja vaid 3% õpilastest hindas oma suhteid tugiisikutega „halvaks“. 18% õpilastest ei andnud hinnangut suhetele tugiisikutega. Kaudselt näitavad õpilaste suhtumist koostööle oma tugiisikutega ka vastused küsimusele „kas tahaksid jätkata koostööd praeguse tugiisikuga või valiksid teise tugiisiku“. 77% õpilastest jätkaksid sama tugiisikuga, 2% vastajatest sooviksid tugiisikut vahetada ja 21% vastajatest ei andnud hinnangut.

Õpilase vanemate kaasamine koostöösse tugiisikutega

Projekti tegevused olid üles ehitatud õpilaste (murelaste) vanema (vanemate) kaasamisele. Eeltingimuseks oli, et projektis osaleva õpilase vanem andis kirjaliku nõusoleku õpilase osalemiseks projektis. Samas ei eeldanud see vanematelt mingisugust konkreetset vastutust ja kohustuslikke tegevusi projekti käigus. 2012. aasta testis hindasid tugiisikud murelaste vanemate, eraldi ema ja isa, koostööd (valmisolekut ja aktiivsust) tugiisikuga.

Vanemate kaasatõõtamine ja tugiisikute toetamine projekti vältel oli suhteliselt nõrk. Vaid 31% murelaste emadest ja 8% isadest tegid tugiisikutega aktiivset koostööd. Arvestades seda, et tegemist on murelastega ehk õpilastega, kellel oli oht põhikoolist välja langeda, oli vanemate panustamine selgelt ebapiisav. Teise olulise trendina selgus, et „koduse tööjaotuse“ kohaselt tegelevad probleemsete õpilastega eelkõige laste emad. Isade osalemine on tunduvalt tagasihoidlikum võrreldes emadega. Isade koostöö tugiisikutega oli siiski veidi aktiivsem siis, kui murelasteks olid poisid.

Murelaste esmase suhtluskeele järgi tegid venekeelsete õpilaste emad tugiisikutega aktiivsemalt koostööd kui eestikeelsete õpilaste emad. Venekeelsete murelaste emade koostöö

tugiisikutega oli „hea“ 38% õpilaste osas ja „keskmine“ 27% osas. Eestikeelsete õpilaste emade koostöö oli „hea“ 29% juhtudest ja „keskmine“ 16% õpilaste osas. Koostöö isadega oli aga venekeelsete murelaste puhul veelgi nõrgem kui eestikeelsete õpilaste puhul. Tugiisikud ei saanud suhelda 55% venekeelsete laste isadega ja 43% eestikeelsete murelaste isadega. Venekeelsete lastega töötanud tugiisikud hindavad kõrgemalt murelaste vanemate pingutusi õpilaste heade tulemuste nimel kogu projekti vältel. Venekeelsete vanemate pingutused „heal tasemel“ 30% ja keskmised 30% õpilaste osas. Eestikeelsete vanemate pingutusi hindasid tugiisikud headeks 17% ja keskmisteks samuti 17% juhtudest.

Murelaste vanemate ja tugiisikute vähest suhtlust näitab ka see, et 26% tütarlaste emad ja 73% tütarlaste isad ei kohtunud tugiisikutega ühtegi korda. Poiste puhul olid lapsevanemad kaasatud sagedamini. 42% poiste emadega kohtusid tugiisikud projekti ajal neli kuni üheksa korda ja 16% poiste emadega kümme või enam korda.

Koolijuhtide hinnangud põhikoolist väljalangemise probleemile

Projekti lõpus (2012. a) läbiviidud testimisel hindasid projektis osalenud koolide juhid (õppealajuhataja või direktor), kui tõsiseks probleemiks peavad nad põhikoolist väljalangemist oma koolis. „Väga suureks probleemiks“ ei hinnanud põhikoolist väljalangemist ükski vastaja. 36% koolijuhtidest arvas, et „üldiselt on see probleem“ ja 64% koolijuhtidest oli seisukohal, et nende koolis „ei ole probleemiks“ põhikoolist väljalangemine. Nende esmaste hinnangute põhjal võib öelda, et koolijuhid toovad põhikoolist väljalangemise probleemina esile, kuid see ei ole täna koolijuhtide jaoks kriitiline küsimus, millega aktiivselt tegeleda. Põhikoolist väljalangevate õpilaste üldarv on väike ja koolijuhid käsitlevad seda teemat pigem kui üksikjuhtumeid või erakordseid juhtumeid. Koolijuhid ei vaata reeglina põhikoolist väljalangemist kui teravat sotsiaalset probleemi, mis tekitab kooli pooleli jätnud noortele edasises elus väga keerulisi kohandumisprobleeme ja süvendab nende sotsiaalset toimetulematust ühiskonnas.

Koolijuhid hindasid ka kooli vajadusi põhikoolist väljalangemise pidurdamiseks. Väljalangemise pidurdamise võimalusi hindasid koolijuhid vaba küsimuse vormis, oma sõnastusega. Allolevalt on toodud kõik vastusevariandid, mis otseselt kokku ei langenud. See näitab, kuidas koolijuhid põhikoolist väljalangemise probleemi enda jaoks teadvustavad. Vastused on grupeeritud temaatilistesse rühmadesse.

1) TÄIENDAVATE SPETSIALISTIDE VAJADUS (sageli nimetatud vajadus)

* rohkem tugispetsialiste kooli: sotsiaalpedagoogi, eripedagoogi, sotsiaaltöötajat, psühholoogi	* õpetajate motiveeritust probleemidega lapsi mõista ja neid aidata
* vallale sotsiaalpedagoogi	* õpetajate töökoormuse vähendamist
* lisaressursse tugiisikute tööle palkamiseks	* eraldi klassid õpiraskustega õpilastele
* võimalust pakkuda enam õpiabi	* inimest, kellel oleks aega õpilasi ära kuulata ja ühiselt olukorda analüüsida ja lahendusi otsida

2) LISARAHASTUSE VAJADUS

- * täiskoormusega sotsiaalpedagoogi (tugispetsialisti) rakendamiseks
- * lisarahastamist tugiklassi loomiseks
- * lisaressursse individuaalseks tööks õpilastega (juurde abiõpetaja)
- * tugisüsteemi rakendamiseks probleemidega õpilasele võimalikult varases probleemide tekkimise faasis

3) VAJADUS TÄIENDAVATE MEETMETE JÄRELE

- * tõhusamaid mõjutusvahendeid alaealiste suhtes
- * kutseõppesüsteemi arendamine koostöös põhikooliga
- * koolil peaks olema võimalus avada eraldi klass koos õpetajaga, kus õpiraskustega õpilased saaksid teha kodutöid ka tundide ajal, mis on koolist puudumise põhjus
- * alternatiivseid õppeasutusi
- * pidev koostöö sotsiaalpedagoogi, klassijuhataja ja lapsevanemaga (õigel ajal õpilase probleemide teadvustamine, lapsevanema kaasamine, õpilasega uuel viisil (toetav) suhtlus kodus ja koolis
- * väiksemad klassikoosseisud

4) KOOLITUSVAJADUSED

- * vastavaid (sotsiaalsed oskused, õpilase erivajadused jne) koolitusi pedagoogidele
- * õigeid lahendusi murelastega toimetulekuks
- * toimivat mõjutussüsteemi põhjusteta puudumiste ohjamiseks

5) LAPSEVANEMATE TÕHUSAMA KAASAMISE VAJADUS

- * seadusandlus, mis rõhutaks vanemate kohustusi
- * tugiteenuseid suuremas mahus (eelarve on piiratud)
- * koostöö õpilaste kodudega
- * koostööd lastekaitsega
- * vanemate vastutuse osatähtsuse suurendamist
- * koolitusi lapsevanematele
- * probleemsete perede vanemate kohustuslikke koolitusi, sh. koduse kasvatuses temaatika
- * peredele sotsiaalset tuge omavalitsuselt, kuidas lastega toime tulla
- * lapsevanemate valmisolekut koostööks
- * kodu – kooli koostöö parandamist
- * parem koostöö lapsevanematega
- * lapsevanemate kohustuste ja vastutuse selgemat sõnastamist
- * lapsevanema kohustus lapsi vajadusel uuringutele saata

6) TUGIVÕRGUSTIK VÄLJASPOOL KOOLI

- * professionaalsemat ja kättesaadavamat tugivõrgustikku väljaspool kooli
- * paremat koostööd sotsiaalvõrgustikega

3. Praktiline tegevus

Projektis kaasatud spetsialistid olid kõik kõrgema eriharidusega kooli- või kaasatud keskuste töötajad, kandes projektis osalemise ajal nimetust tugiisik. Samas erines nii nende tasemehariduse valdkond kui ka praktiline töökogemus. Esindatud ametikohad: õpetaja, sotsiaalpedagoog, psühholoog, õppealajuhataja, tervishoiu spetsialist, huvijuht, erinoorsootöö spetsialist, sotsiaaltöötaja, sotsiaalnõustaja. Enamus neist ei olnud individuaalset süsteemset probleemilahendust õppinud, ainult mõned kooli tugispetsialistid olid õppinud nõustamise aluseid, mõni üksik ka praktilise nõustamise rakendamist või kriisinõustamist. Seetõttu osutus eriti asjakohaseks projektis ettenähtud ühtlustatud täienduskoolitus nii kõikidele tugiisikutele kui ka nendega koostööd tegevale tugivõrgustikule (tugiisikute kaasatud erinevatele spetsialistidele: psühhiaatrid, lastekaitseametnikud, alaealiste komisjoni liikmed, õpetajad). Paraku selgus ka, et vajadus oluks sügavamalt käsitleda kõiki teemasid, eriti sõnastasid seda õpetajad, kelle tasemekoolituses individuaalse toetustegevuse aineid on vähe või ei ole üldse.

3.1. Täienduskoolitused

Projektitegevustesse oli planeeritud kaks täienduskoolitust, mis mõlemad viidi läbi projekti alguses, et tagada võimalikult ühtne lähenemine praktilistele tegevustele fookusgrupiga.

Koolitus tugiisikutele (16 ak/h)

Koolituse fookuse üldnimetuseks oli „Tugiisikute sotsiaalse kompetentsuse sisu koolist väljalangemisohus olevate õpilaste toetamisel ja õpilase kriisikäitumise mõistmine“.

Koolitus toimus pärast fookusgrupi esimest küsitlemist. Teoreetilises osas tutvustati uuringu tulemusi. Selleks koostati õppematerjal (32 lk): „Õpiraskustega laps põhikoolis: probleemid ja abivajadused“ (Petтай jt, 2010). Vene keeles (27 lk): „Плохо успевающий ребёнок в основной школе: проблемы и необходимость помощи“ (Петтай ид, 2010).

Praktilises osas käsitleti seminari vormis teemasid: Tugiisik ja tugispetsialist õpilase silmis, kooli tugispetsialisti praktikast tulenevad toetus- ja kitsaskohad, isiklik imago ehk tugiisiku suured piasjad, psühholoogilised tegurid tugiisiku töös, konfliktide lahendamise alused, suheldes käitumisprobleemidega õpilase ja tema perega, õiguslikud alused toetavas ja nõustavas töös, tugiisiku rollid, väärtused, eetika, praktilise nõustamise alused ootamatu ja varem planeeritud vestluse korral, õpilase kriisikäitumise mõistmine, projektis kasutatav õpilase vaatlusleht ja sisulise töö kokkulepped.

Praktilise käsitluse juurde koostati koolitusmaterjal (24 lk) ühe käsitletud teema kohta, mis on emotsionaalselt kõige keerukam: „Õpilase kriisikäitumise mõistmine“ (Naarits, 2010). Vene keeles (26 lk) „Как понять кризисное поведение ученика“ (Haариц, 2010).

Koolitusest koostati põhjalik tagasiside analüüs (7 lk), et konkretiseerida tugiisikute vajadusi ja võimalusi neid arvesse võtta tugivõrgustikule kavandatavas koolituses. Teistest enam nimetati vajadust praktiliste täienduskoolituste järele, kus adapteeritaks väljatöötatud erinevaid meetodikaid konkreetseesse praktikasse, nt koolist väljalangemisohus olevate õpilastega töösse. Praktikutel oli soov osata kasutada lihtsaid sekkumistehnikaid probleemolukordade lahendamisel, teada rohkem oma töövaldkonna õiguslikust regulatsioonist, omada praktilist koolitust nõustamisalustest ja psühhiaatriliste eripärade mõistmisest.

Koolitus tugivõrgustikule koos tugiisikutega (16 ak/h)

Õpilaste tugiisikutel koolis on väga erinev tugivõrgustik, mis sõltub piirkonnas olemasolevatest erialaspetsialistidest ja nende valmisolekust teha koostööd (õpetajad, psühhiaatrid, psühholoogid, logopeedid, nõustajad, noorsootöötajad, lastekaitseametnikud, sotsiaaltöötajad, treenerid, huviringijuhid, kirikuõpetajad, noorsoopolitseinikud).

Olulise osa tugivõrgustikust moodustavad ametnikud ja spetsialistid, kes kuuluvad komisjonidesse, milles otsustatakse õpilaste erivajaduste ja mõjutusmeetmete üle: nõustamiskomisjon, alaealiste komisjon.

Koolitus piirkondlikele tugivõrgustikele toimus pärast üle-Eestilise uuringu läbiviimist. Koolitusel käsitletud uuringutulemuste tutvustamiseks koostati õppematerjal (26 lk) „Koolikeskkond noorte ja lapsevanemate hinnangutes“ (Proos, Pettai, 2010). Vene keeles (32 lk) „Школьная среда в оценках молодежи и родителей“ (Проос, Петтай, 2010).

Koolituse praktilises osas käsitleti nõustamise ja probleemilahenduse teemasid. Põhjalikult keskenduti Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse uuele redaktsioonile ning sisulistele täiendustele, eriti tugi- ja mõjutusmeetmete osas. Probleemilahenduse mõistmisel toetuti selleks koostatud õppematerjale (25 lk) „Õpilase probleemkäitumise mõistmine“ (Naarits, Arras, 2010). Vene keeles (25 lk) „Как понять проблемного поведению ученика“ (Наариц, Аппас, 2010).

3.2. Rakendatud praktilised tehnikad

Täienduskoolitustel vaadeldi küll erinevaid sekkumistehnikaid probleemide lahendamiseks koolis ja õpilase toetamisel ka väljaspool kooli, kuid põhjalikult keskenduti valitud kahe tehnika kasutamise sarnasel viisil arusaamisele, et neid projekti jooksul läbivalt kasutada kõikides projektiasutustes. Täiendavalt rakendati tugiisikute toetuseks töö nõustamist ja juhtumipõhist konsulteerimist eksperthinnangute kaudu toimunu analüüsimisel.

Õpilase vaatlusleht

Mistahes vaatlusinfo fikseerimisel on esmatähtis konfidentsiaalsuse tagamine ja vajadusel info kodeerimine. Pikema vaatluse eelduseks on lapsevanema kirjalik nõusolek, kokkulepe sätestab vaatluse ajalised piirid ja olulised sisukokkulepped. Peale püstitatud tähtaja möödumist teeb tugiisik kokkuvõtte ja annab sellest ülevaate nii õpilasele kui ka lapsevanemale ja nendega kokkuleppel teemaga seotud isikutele. Peamine on fokuseeritud tegevus.

Vaatlusleht koosneb kolmest osast:

- 1) Algandmed (lapsevanema ja õpilasega kokkulepet tehes): õpilase sugu / vanus / klass / varasemad koolid / koolivahetuste põhjused / kellega koos elab / kodutingimused (oma tuba jmt) / tervise eripära (kehtivad diagnoosid, sõltuvused, traumad) / huvitegevusega haaratus / eriandekus / suurimad hetkemured / ootused tugiisikule / vastastikused kokkulepped (s.h vaatluse ja koostöö periood, suhtlus- ja infovahetuse viis) / lapsevanema nimi ja allkiri

- 2) Vestlusinfo (iga kohtumise kohta): kuupäev / kellega vestlus (õpilane, lapsevanem, õpetaja, treener, sõber jne) / vestluse sisu (põhjus, emotsioon, mõte, ettepanekud) / vahepealse aja eduelamus / vahepealse aja ebaedu elamus / kokkulepe kuni järgmise kohtumiseni / tugiisiku tähelepanekud
- 3) Vaatlusinfo (võimalusel numbriline, mille juurde võib lisada kommentaarid; kas iga nädal või iga kuu, kuni kokkulepitud perioodi lõpuni): õpilase meeleolu 0-10 / konflikte kodus / konflikte õpetajatega / konflikte sõpradega / haiguspäevi / põhjuseta puudunud tunde / eduelamusi koolis / eduelamusi kodus / puudulikke hindede (veerandilõpuhinded, ka käitumishinne märkida eraldi) / kirjalikke märkusi / kodu kontaktivõtte tugiisikuga / õpetajate kontaktivõtte tugiisikuga / õpilase kontaktivõtte tugiisikuga / tugiisiku kontaktivõtte õpilase või tema sotsiaalvõrgustikuga (märkida kellega)

7-astmeline vastutuspõhine probleemilahendusmudel

Õpetajatega koostöös rakendamiseks mõeldud mudel oli läbivalt kogu projekti jooksul üks ühine sekkumistehnika. Aluseks ka multisüsteemses teraapias kasutatav sekkumisplaan (Tabel 1) konfliktse olukorra ennetamiseks ja lahendamiseks. Projektis rakendatud astmeid kohandati ja muudeti kogu projekti jooksul. Eesmärk oli saavutada mudel, mida ka projekti lõppedes jätkuvalt kasutada.

Mitmes koolis pandi mudel ka õpetajate toas stendile ja õpetaja sõnastatud rahulolematuse korral asusid tugiisik ja õpetaja esmalt uurima, kellel tabeli järgi on põhjust olukorraga tegeleda. Kogemus näitas, et väga kergekäeliselt kaasatakse tugispetsialiste või juhtkonda, mis on ebaefektiivne. Samas oli arusaadav õpetajate selline käitumine, kuna ühiste kokkulepete puudumise tõttu oli neil raske sõnastada oma vastutusala õpilase käitumise reguleerimisel. Rakendajad tunnistasid mudeli efektiivsust ja samas olulisust selle paindlikuks kasutamiseks ning koos mentoriga kitsaskohtade kiireks analüüsimiseks.

Projektijuht konsulteeris piirkondlikke koordinaatoreid, kes omakorda toetasid tugiisikuid, aga keerukamate juhtumite puhul pöördusid tugiisikud ka otse projektijuhi poole. Eksperthinnangud koos analüüsiga võimaldasid leida lahendustegevuse igal üksikjuhtumil, mitte ühtegi lahendamata olukorda ei jäänud.

Kasutatav probleemilahendusmudel on toeks eeskätt pedagoogile tema töös. Enne mudeli rakendamist on oluline arvestada selle kasutamise juhendit.

Juhend õpetajale:

1. Sa pead ise uskuma, et lapse käitumise sõbralik-toetav, kuid konkreetne korrigeerimine on võimalik.
2. Mõtle läbi kõik sekkumisplaanide punktid, vajadusel kohenda, aruta läbi tugiisikuga.
3. Tutvusta rakendatavat sekkumisplaanide asjaosalistele: õpilasele, kaasatud õpetajatele, juhtkonnale, tugiisikule, lapsevanemale.
4. Anna teada, mis ajast mis ajani tegutsed plaani alusel vaatlust teostades (õpilane peab teadma, millal on temaga suhtlus taas tavapärane või vajadusel vaatlust jätkav).
5. Valmista igaks tunniks ette kohandatud õppematerjal õpilasele, kelle probleeme juba tead, kasutades palju visuaalset õppematerjali.
6. Rõhk tagasisideme andmisel pane positiivsetele sõnumitele, ole suunaja, mitte kohtumõistja.

7. Pane tähele signaale, mis viitavad vajadusele ennetada negatiivset: hääl, miimika, kehahoiak, rahunus jne.
8. Fikseeri eksimused ja edukogemused kuupäevaliselt: millal? mis – ja +? kes veel? sekkumise sisu? Kokkulepe?

Õ- õpilane

Käitumine	Mida teha	Vastutus
1. Õ on ignoreeriv pilk, jälgib tunnis toimuvat katkendlikult, vähene huvi teema vastu. Rahutu kehakeel	Ära pööra Õ käitumisele palju tähelepanu. Anna kätte talle kohandatud ülesanded ja selgita lühidalt mida tuleb teha. Ole rahulik ja positiivne.	Klassiõpetaja (aineõpetaja)
2. Õ alustab ebaviisakate verbaalsete kommentaaridega kaasõpilaste ja/või õpetaja suhtes	Räägi Õ-ga rahulikul moel. Ütle, et selline kõnepruuk pole lubatud. Ole konkreetne ja ära lase ennast tõmmata pikka diskussiooni. Võimalikult vähe tähelepanu negatiivsele käitumisele. Selgita veelkord lühidalt, mis ülesanded tal tuleb teha.	Klassiõpetaja (aineõpetaja)
3. Verbaalne agressiivsus jätkub. Õ käib klassis ringi, suur motoorne rahunus: loobib raamatuid, otsib füüsilist kontakti kaasõpilastega (müksamised jms).	Ütle, et selline käitumine pole lubatud ning palu tal koheselt istuda (kui käib ringi). Kui ei allu ja/või kui hakkab asju loopima, kutsu klassi B õpetaja ning koos juhatage ta klassist välja kokkulepitud ruumi. Ära lasku diskussiooni, kes on süüdi jms. Ole rahulik ja konkreetne, ütle, et räägite temaga siis, kui ta on rahunenud. Ruumi B võtta kaasa tema individuaalsed ülesanded.	Klassiõpetaja (aineõpetaja) Õpetaja B Plaan B: sotsiaalpedagoog/ psühholoog õppealajuhataja/ direktor
4. Õ läheb ise klassist välja. On väga ärritunud ja vihane. Lõhub ustega. Võib ennast tualetti luku taha panna. Saadab tihti emale SMS-e.	Kutsu õpetaja B vajadusel klassi juurde. Teata lapsevanemale (faasis 1-3 mitte teatada ema soovil). Ole rahulik: Õ ei soovi, et teda segatakse, kui ta on end luku taha pannud, ta mõtleb asjade üle järele. Ütle rahulikult toonil Õ-le, et ruum B on talle avatud ja ta on seal oodatud, kui on asjade üle järele mõelnud. Vii kohandatud ülesanded ruumi B.	Klassiõpetaja (aineõpetaja) Lapsevanem Õpetaja B Plaan B: sotsiaalpedagoog/ psühholoog õppealajuhataja/ direktor
5. Õ lahkub koolist. Võib kõndida koolist välja sisse. Suured frustratsiooni nähud. Lõhub ustega. Võib lükata teele sattuvaid kaasõpilasi. On verbaalselt agressiivne.	Kui Õ lahkub koolist ja tagasi ei tule, teatada emale. Lapsevanem vastutab lapse eest väljaspool kooli. Kui jääb kooli, kutsuda noorsoopolitsei. Teavitada ema. Teavitada direktorit, kui ennem pole teavitanud.	Klassiõpetaja (aineõpetaja) Lapsevanem Politsei

6. Õ kasutab füüsilist vägivalda kaasõpilaste suhtes ja /või lõhub kooli inventari.	Ära lasku Õ-ga diskussiooni, kui ta sind sinna kutsub. Kutsu õpetaja B. Kutsu noorsoopolitsei. Teavita ema. Lapsevanem tuleb kooli. Aita kaasõpilased situatsioonist kaugemale. Vajadusel kasuta ruumi B. Kui on vaja vahele sekkuda enne politsei saabumist, tuleb õpilast vajadusel kinni hoida (kutsu kedagi appi),	Klassiõpetaja (aineõpetaja) Õpetaja B Politsei Lapsevanem Direktor
7. Situatsioon on maha rahunenud.	Samal päeval arutelu teema üle ei toimu. Järgmisel päeval enne tundi minekut vestlus. Räägi Õ-ga situatsioonist. Küsi, mis ta käitumist vallandas. Küsi, kas ta oleks võinud selle probleemi kuidagi teistmoodi lahendada, kuidas? Positiivne tagasiside hetke rahulikkuse ning arutele üle. Räägi mis on täna koolis plaanis ning mine koos temaga tundi.	Klassiõpetaja/ aineõpetaja Direktor Plaan B: Õpetaja B, sotsiaalpedagoog/ psühholoog, õppealajuhataja (NB! Täiskasvanu, kes oli situatsiooni juures)

TABEL 12. Sekkumisplaan õpetajale õpilase probleemkäitumise muutmiseks (Alus: MST, multisüsteemse teraapia individuaaltöö)

Töönõustamine

Töölase nõustamise ehk supervisiooni olulisus muutus arusaadavamaks kõikidele projektis osalenud tugiisikutele. Kahel korral toimusid rühmasupervisioonid, kus arutati valitud kõige keerukamate juhtumite sekkumisvõimalusi koos. Täiendavalt toimus personaalseid töönõustamisi vastavalt vajadusele ja juhtumipõhiselt.

Töönõustamisi viis läbi projektijuht, kellel on pikaajaline nõustamiskogemus ja kelle eksperthinnangud aitasid analüüsida toimuvat. Projektijuhi tähelepanek oli, et spetsialistid kasutavad väga personaalseid oskusi ja üldistusi teha on keeruline. Samuti on enamusel suur huvi õppida tundma kolleegide probleemilahendustehnikaid. Eraldi huviteema tõstatus projektirakendaja sattumisel negatiivsesse meediakäsitluse ühes ajalehes, kuna selgus, et avaldatu ei tuginenud faktidel ja esmaartikkel viitas projekti rahastusele kui organisatsiooni tegevuste ülemaksmisele. Projektis osalenud kõik tugiisikud pidid selgitama oma asutuses, et tegemist on valeinfo, et Pressinõukogu andis artiklile tauniva hinnangu ja et viidatud ebamäärane rahastus on rangelt kontrollitud SA Innove poolt.

Otsustati, et projektijuht koondab need praktikad, mis iga tugiisiku puhul on läbimõeldumad ja praktikas kontrollitud. Tulemusena valmis käesolevale projektile lisaväärtus, nii projektijuhi kui projektis osalenud tugiisikute kui veel mitmete spetsialistide kogemusi koondav raamat täiskasvanule, kellel on huvi toetada mures, valdavalt käitumisraskustega õpilast. Raamatus antakse meediakaride peatükis selgitused ka võimaliku avaliku demagoogia kohta, vastavalt ühisele kogemusele, ja kuidas tuleks spetsialistil sellisesse olukorda sattumisel tegutseda. Kõik raamatus oma kogemust jaganud spetsialistid said ühe raamatu kingituseks tänu projekti juhtinud organisatsiooni toetusele. Kogemuste jagamise tähtsust näitab raamatute vastu oluliselt laiem huvi, tellimused koolidelt, lapsevanematelt ning raamatukogudelt üle Eesti.

Praktilise tegevuse olulisim tähtsus seisneb üle-Eestilise õpilastega töötavate spetsialistide võrgustiku tugevnemises ja piirkondliku tugivõrgustiku oluliselt tihedama suhtluse tekkes, mille tulemusel on tagatud abivajava õpilase efektiivsem toetamine. Samuti kinnitus asjaolu, et õpilase aitamiseks piisab mõnest probleemilahendustehnikast, kui on oskus neid kasutada.

4. Kokkuvõtte ja tulemused

4.1. Eesmärkide täitmine

Projekti üldeesmärk oli õpiraskustega laste sotsiaalse toimetuleku suurendamine ja nende põhikoolist väljalangemise ennetamine. Projekt on olnud edukas, kõik eesmärgid täideti. Välja on selgitatud põhjused, mis takistavad õpiraskustega lastel jätkata haridusteed, leida endas motivatsiooni jõuda elus edasi ja tunda end võrdväärseks edukate eakaaslaste seas. Läbi viidi üle-Eestiline põhikooli õpilaste uuring, mis andis laiapõhjalise ülevaate õpiraskustega laste probleemidest ja koolist väljalangemise põhjustest. Samuti viidi eesmärgi täitmiseks läbi fookusgrupi uuringud projekti alguses ja lõpus, mis aitasid selgitada õpiraskustega laste riske ja ohutegureid koolist välja langemisel.

Ka projekti alaeesmärgid täideti täies ulatuses:

- 1) Sihtgrupi psühholoogilise ja sotsiaalse toetamisega tegelevate eri valdkondade spetsialistide teadmised ja oskused on suurenenud.
Eesmärgi täitmiseks töötati välja koolitusmaterjalid uuringute ning projekti rakendaja seniste kogemuste baasil. Kogemuspõhised koolitusmaterjalid keskenduvad kriisikäitumise ja probleemikäitumise praktilistele sekkumistele. Uuringute alusel välja töötatud koolitusmaterjalides analüüsitakse eri sihtrühmadesse kuuluvate laste spetsiifilisi probleeme ja nende iseloomulikke koolist väljalangemise põhjuseid; ülesehituses kajastub sotsioloogiline analüüs.
- 2) Tallinnas-Harjumaal, Ida-Virumaal, Pärnumaal, Võru- ja Põlvamaal toimivad koostöövõrgustikud, mis kaasavad kõiki valdkonnaga kokkupuutuvaid organisatsioone ja ametiasutusi.
Aktiivsesse võrgustikku kaasati projektis lisaks tugiisikutele nendega koostööd tegevad spetsialistid, 200 inimest, iga tugiisiku poolt neli inimest. Projekti käigus korrastatud või loodud eri piirkondade spetsialistide tugivõrgustikud on oluline väärtus, s.h märgatav koostöö eesti- ja venekeelse kogukonna vahel. Koolides käies on meeldivaks tagasisidemeks olnud see, et Mahena ESF projekti kaudu soovitatud praktilised tehnikad on kasutuses kogu kooli ulatuses, ka õpetajatel – seega ka koolisisene võrgustik tugevnes. Võrgustikutasandeid võis vaadelda erinevaid, nt Pärnu linna ja maakonnas asuvate koolide spetsialistid ei olnud varem koostööd teinud ja nüüd on seminarid ühised. Võru- ja Põlvamaa spetsialistid ei olnud oma ressursse seni ühendanud, nüüd teevad seda. Jne

- 3) 150 õpiraskustega lapse sotsiaalne toimetulek on kasvanud, nende motivatsioon põhiharidus omandada on tugevnenud, nende õpiedukus on paranenud. Edukas koostöö tugispetsialistide ja õpilaste vahel andis häid tulemusi: paranes õpilaste õppeedukus, kahanesid koolist välja langemise riskid, kasvas õpilase sotsiaalne toimetulek.
- 4) Avalikkuse teadlikkus koolist välja langemise põhjustest ja selle tagajärgedest nii indiviidile kui kogu ühiskonnale on tõusnud. Viidi läbi laiemale avalikkusele suunatud infopäev projekti alguses ja kolm meediapresentatsiooni, kus tutvustati läbiviidud uuringute tulemusi. Lisaks tutvustati uuringute tulemusi kaks korda Haridus- ja Teadusministeeriumis Tartus ning Tallinna koolijuhtide infopäeval Tallinnas. Projekti lõppedes toimusid piirkondlikud lõpuseminarid (Tallinnas, Sillamäel, Pärnus ja Võrus) projektis osalejatele ja tugivõrgustikele.

Projekti raames ilmus 10 koolist väljalangemise teemat käsitlevat artiklit, anti kümnekond intervjuud erinevates raadio- ja telekanalites. Projekti lõpuks ilmus projektist sõltumatu, kuid projekti tugiisikute kogemusi kaasav Tiina Naarits-Linna raamat „Karid ja päästerõngad“ (2012).

4.2. Fookusgrupi saavutused: õpiraskustega laps projekti alguses ja lõpus

Märgatavalt kahanes ohutunne koolist välja langeda

Kui 2 aastat tagasi tundis 43% probleemidega õpilastest hirmu väljaheitmise ees, siis projekti lõpus on hirmutunne vaid 26%-l. Kindlustundega õpilaste osakaal on üle poole (kasv 43%-lt 58%-ni). Märkimisväärselt on kahanenud väga kõrge hirmutundega õpilaste osakaal 8%-lt 1%-ni.

Koolist väljaheitmise hirm (õpilase hinnang)	2012 %	2010 %
Ei karda	58	43
Veidi kardavad	25	35
Väga kardavad	1	8
Õpilastel on ükskõik	11	6
Ei oska öelda	5	8
Kokku	100	100

TABEL 13. Koolist väljaheitmise hirm

Paranes õppeedukus

Kui 2010. aastal sai koolis hästi või keskmiselt hakkama iga teine õpilane, siis 2012. aastal oli neid juba $\frac{3}{4}$, mis on positiivne märk õpilaste sotsiaalse suutlikkuse kasvust. Aastal 2010 olid õppimisprobleemid 41%-l lastest, nüüd 34%-l.

Õpilase hinnangud koolis käimise edukusele Kuidas Sul sellel õppeaastal koolis on läinud?	2012 %	2010 %
Hästi on läinud	14	10
Keskmiselt	58	46
Alla keskmise	24	36
Ei oska ennast hinnata	4	8
Kokku	100	100

TABEL 14. Õpilase hinnangud koolis käimise edukusele

Üldiselt õppeedukus paranes. Projekti perioodil on üle 2 korra kasvanud õpilaste osakaal, kellel nende endi hinnangul ei ole õppimises probleeme mitte ühegi ainega, (11%-lt 26%-ni). Poiste puhul 13%-lt 30%-ni ja tüdrukute puhul 7%-lt 16%-ni.

Selgelt kõige raskemaks aineks on probleemidega lastele põhikoolis matemaatika ja seda jätkuvalt ka pärast projekti lõppemist. Matemaatikaga toimetulek on vähesel määral isegi kasvanud (6% võrra), kui 2 aastat tagasi oli matemaatika probleemiks 68%-le, siis nüüd 62%-le murelastest.

Teiseks raskusi tekitavaks aineks on murelastele inglise keel, kuid näha on märgatavad edusammud. 2010. aastal ei tulnud toime inglise keelega üle poole õpilastest, nüüd on nende osakaal langenud kolmandikuni (35% ei tule toime). Kolmandal kohal oli probleemse aine eesti keel. Neljas raske õppeaine on vene keel, kus samuti on õppeedukus märgatavalt paranenud, mitte toime tulevate õpilaste osakaal on langenud 31%-lt 22%-ni.

Paranes käitumishinne

Õpilaste käitumishinne (Tugiisikute hinnangud)	2012 %	2010 %
Hea käitumine	26	24
Rahuldav käitumine	56	49
Mitterahuldav käitumine	18	27
	100	100

TABEL 15. Õpilaste käitumishinne

Tugiisikute toel on kasvanud hea ja rahuldava käitumisega õpilaste osakaal 73%-lt 82%-ni. Mitterahuldava käitumisega õpilased moodustavad selge vähemuse, kuuendiku murelaste hulgast. Muudatus on märkimisväärne, mis räägib probleemidega õpilaste suutlikkusest ennetada koolikonflikte, pidada kinni koolidistsipliinist, varasemast rohkem austada oma koolikaaslaseid, õpetajaid jt.

Kasvas iseseisvus õppimises

Projekti üheks eesmärgiks oli suunata õpilast targemalt ja tulemuslikumalt õppima. Küsitluses hindasid õpilased, milliseid tugisüsteeme ja kuivõrd sageli nad kasutasid järgmiseks päevaks õppides. Aastaks 2012 on iseseisvalt õppijate osakaal kasvanud 56%-lt 69%-ni. Tendents on positiivne, mis räägib sellest, et õpilane on vähem sõltuv kõrvalabist ja suudab ise hakkama

saada. Kahe aasta võrdluses on õpilane vähem kasutanud ema/isa, õdede/vendade, klassikaaslaste, eraõpetaja abi, ka on vähem käinud järelaitamise tundides. Samas on kasvanud koolipoolse õpiabi kasutajate osakaal 37%-lt 45%-ni.

Üks põhjus, miks koduste konsultantide või abistajate tähtsus on langenud, tuleneb ka sellest, et õpilased on vanemaks saanud. Koos lapse vanuse suurenemisega väheneb õpiabi kasutamine.

Kelle abi õppimisel kasutatakse (Õpilaste hinnang)	2012 %	2010 %
<i>Iseseisvalt õppijad</i> Õpin iseseisvalt, ei kasuta tavaliselt kellegi abi	69	56
<i>Õpiabi kasutajad</i> Kodus aitavad mind täiskasvanud, ema, isa, vanaema või vanaisa	41	63
Kasutan õpiabi oma koolis	45	37
Õpin koos klassikaaslastega või sõpradega	23	32
Kodus aitavad mind õde või vend	16	25
Käin pidevalt järelaitamise tundides	17	21
Kasutan õpiabi väljaspool kooli (mul on eraõpetaja)	9	13
<i>Mahakirjutajad</i> Kirjutan klassikaaslastelt kodutöid maha	44	37

TABEL 16. Kelle abi õpilane õppimisel kasutab

Õpilaste tervislik seisund ja enesetunne on paranenud

Tervislik seisund on üks põhjuseid, mille tõttu lapsed koolist sageli puuduvad ja mis võib saada üheks edasijõudmatuse põhjuseks. Kordusuuringust selgus, et osa terviseprobleeme on leevendunud. Nii on mõnevõrra vähem lastel ka peavalusid (kahanemine 67%-lt 55%-le).

Kuidas on Su tervis On Sul viimasel aastal olnud (õpilase hinnang)	2012 %	2010 %
Tugevaid peavalusid	55	67
Tunnet, et Sul on kõigest ükskõik, ei taha mitte midagi teha	43	57
Üksindust	27	36
Hirmutunnet või kartust	27	32

TABEL 17. Õpilase tervislik seisund

Märksa väiksem on laste osakaal (kahanemine 57%-lt 43%-le), kes on viimase aasta jooksul olnud nn „väljalülitatud seisundis“, kus neil on kõigest ükskõik ja nad ei taha mitte midagi teha. Selline seisund viitab võõrandumisele ja psühholoogilisele kurnatusele. Ka on murelapsed vähem kogenud üksindust ja hirmutunnet.

Väheneb füüsiline vägivald õpilase suhtes

Väga positiivseks tulemuseks võib lugeda, et märgatavalt on vähenenud füüsiline vägivald (peksmine) murelaste suhtes kõikides keskkondades, kus laps viib. Kõige suurem muudatus on toimunud koolis. 2010. aastal kannatas iga viies õpilane koolis füüsilise vägivalla tõttu, 2012. aastal aga vaid iga 14-s.

Kas Sa oled viimase aasta jooksul saanud peksa (õpilase hinnang)	2012 %	2010 %
...koolis	7	19
...kodus	12	17
...tänaval	9	14
...peoõhtutel	5	9

TABEL 18. Füüsiline vägivald õpilase suhtes

Vähenesid õigusrikkumised ja negatiivne käitumine

Tugiisikute ja murelaste koostöö tulemuslikkus avaldub ka õigusrikkumiste ja negatiivse käitumise vähenemises. 2010. aastal oli rohkem kui igal kolmandal murelapsel kokkupuuteid politseiga, 2 aastat hiljem igal neljandal. Ka on oluliselt kahanenud alaealiste komisjoni kutsutavate õpilaste osakaal (42%-lt 24%-le).

Õigusrikkumised: Kas viimase aasta jooksul ... (õpilase hinnang)	2012 %	2010 %
...on Sul olnud kokkupuuteid politseiga	26	36
...on Sind kutsutud alaealiste komisjoni	24	42

TABEL 19. Õpilaste õigusrikkumiste sagedus

4.3 Projekti õppetunnid

4.3.1 Tugiisikute tagasiside

Õpilase probleeme ennetavad meetmed

- Laste probleemide varajane märkamine, juba lasteaias. Selleks lapse sotsiaalse toimetuleku hindamine enne kooli; sotsiaalpedagoogi ametikoht lasteaeda; kohanemiseriskiga laste vanematele profülaktiline koolitus enne lapse kooliminekut.

- Õpilaste vanemate kaasamine lapse tugiprogrammi kavandamisel koos vanema kirjaliku nõusolekuga lapse osalemiseks programmis, antud juhul projektis. Vanemate aktiivne kaasamine tekitas uut tüüpi kindlustunde tugispetsialistidele, oli võimalik lapse vanematega vajadusel alati, varasemast erineval tasemel suhelda.

- Erinevad koostöövõrgustikud, mis lisavad sünergiat ja mõjutavad positiivselt õpilase toetamist: koolipersonalivaheline, eri koolide tugisikutevaheline, kooliväliseid spetsialiste kaasav, probleemidega õpilaste edukogemuste jagamiseks kohtumisvõrgustik. Vajalik on rahaliselt toetatud tugispetsialistide võrgustiku olemasolu (koolitusteks, supervisioonideks), et tagada nn võrgustiku väsimise vältimine.

- Probleemide avaldumisel on vajalik rakendada pikaajaline vaatlus ja tugitegevus. Projekt näitas selgelt, et koolist väljalangemise riskiga probleemsed põhikooli õpilased vajavad pikaajalist ja pidevat nõustamist. Tugiisik peab probleemidega õpilasele „omaks” saama, usaldusväärseks muutuma, usaldus ei teki kiiresti („õpilase usaldus täiskasvanute vastu taastus“, „õppisime üksteist projekti käigus usaldama“).

- Probleemide avaldumisel on vaja õpilasega töötada süsteemselt, kindlaid tehnikaid kasutades ja supervisioonides küsimusi lahendades. Projektiga tõestati, et piisab 2-3 tehnikast, kui neid järjekindlalt rakendada.

Projekti tulemuslikkus

Järgnevalt on toodud sõnastused, mida kasutasid tugiisikud. See näitab tulemuslikkuse mitmekesisust.

- Õpilased jõudsid sihile (õpilased ei langenud koolist välja, õpilased lõpetasid põhikooli)
- Positiivsed muutused õpilaste käitumises olid selgelt märgatavad
- Laste usalduse võitmine oli vaearikas, kuid projekti lõpuks tulemuslik
- Õpilased muutusid avatumaks (otsisid kontakti, suhtlesid rohkem, püüdsid positiivsega silma paista)
- Õpilase eneseanalüüsioskused paranesid
- Õpilastel tekkis uut tüüpi vastutus, õpilane tundis, et ta on eriline, välja valitud inimene ja ta ei tohi oma tugiisikut alt vedada
- Õpilased suutsid teadvustada enda olukorda ja tegevuskavasid olukorra leevendamiseks
- Õpilased omandasid parema suhtlemisoskuse ja oskuse oma käitumist kontrollida
- Projekti vältel õnnestus hoida õpilane tähelepanu keskpunktis, kaardistada õpilase tulevikuriske, mis võib juhtuda, mis ees ootab
- Õpilased ei pidanud kooli vahetama
- Tekkis uus koostöökogemus psühhiaatriga, võimalikult varajase pöördumise kasuteguri tõestamine
- Koostöö õpilase perekonnaga
- Suhtlus õpilastega jätkus ka pärast projekti õpilaste initsiatiivil
- Ühe õpilase (kolmest) usaldus täiskasvanute vastu taastus
- Üks õpilane sai tugispetsialisti abil diagnoosi ja algas raske haiguse ravi
- Õpilase tõsiseid probleeme märgati tänu projektile õigel ajal ja laps suunati erikooli, tänu sellele jätkab õpinguid
- Õpilaste usalduse võitmine, teineteisemõistmine, eelkõige pereprobleemidega õpilased (kui kodus on usaldus täiskasvanute vastu kadunud)
- Õpilaste eneseusk kasvas, tekkis teadmine, et nad suudavad õppimisega toime tulla
- Kasvas laste julgus abi otsida ja nad suunasid ka oma sõpru abi otsima, õpilased hakkasid jagama oma kogemusi teistele õpilastele, oma sõpradele
- Õpilaste enesehinnangu kasv, tundsid, et nende õppimine, käitumine ja üldine toimetulek läheb veel kellelegi korda
- Õpilased kogesid eduelamust

- Projektiõpilased kaasati teadlikult ja sihipäraselt klassivälisesse tegevusse, et siduda neid rohkem koolikollektiiviga, said ekskursioonile, kontserdil esinema
- Õpilased hakkasid ennast tundma väärivate isikutena, kelle probleeme arutatakse ühiselt
- Tõusis õpilaste enesehinnang ja vähenes hirmutunne
- Pärast projekti lõppemist jäid õpiraskustega õpilased õpetajate tähelepanu alla, individuaalne lähenemine jätkus

Korduvalt esitatud seisukohad

1. Individuaalne, pikalt kestev fookuseeritud töö koolist väljalangemisohus oleva õpilasega on tulemuslik – kogu projektiperioodi tugisiku fookuses olnud õpilastest ei langenud ükski koolist välja ning vähenesid õpiprobleemid (kahjuks projekti alguses kaasatud 150 õpilasest 25 vahetus projekti käigus, kelle õpitulemuslikkust ei saa kommenteerida, sest need õpilased viidi lapsevanema poolt uude kooli ja tugisikul kontakt õpilasega kadus; koolisisene abistav sekkumine on institutsioonipõhine ja keeruline on seda jätkata, kui abivajaja lahkub institutsioonist).
2. Muutus õpilaste käitumine ja hoiak täiskasvanute suhtes: õpilased muutusid avatumaks, paranesid eneseanalüüsi oskused, õpilased teadvustasid olukorra tõsidust ja osalesid tegevuskava loomisel lahenduste leidmiseks, õpilastel avaldus uut tüüpi vastutus – nad tundsid, et on erilised ja ei tohi oma tugisikut alt vedada, suurenes õpilase usaldus täiskasvanute vastu – tekkis julgus ise abi küsida ja hakati ka sõpru abi otsima suunama, vähem oli komisjonidesse aruandma kutsumist.
3. Muutus õpetajate käitumine: fookusgrupi õpilastele õpetaja poolt tehtud etteheited vähenesid märgatavalt, märgati õpilase käitumisprobleemide kõrval terviseprobleeme, tugevnes koostöö tugisiku ja võimalusel ka lapsevanematega.
4. Muutus lapsevanemate käitumine: vähenes hirm kooli esindajaga suhtlemisel, koos keskenduti lahenduste otsimisele, mitte etteheidetele (siiski mitte kõikide laste puhul – osade vanemate jaoks ei olnud projektiperiood piisav kooli esindajaga usalduse tekkimiseks-taastumiseks), julgemini teadvustati lapse võimalikku terviseprobleemi ning pöörduiti arsti poole lapse diagnoosimise vajaduse kontrollimiseks ja ravijuhendi saamiseks (ravi puhul kogeti sageli kiiresti lapse käitumises positiivset muutust).
5. Kõik tugisikud tõid esile vajaduse riiklikult tagatud nõustamispädevusi omava tugispetsialisti järele, sõltumata kooli suurusest. Arutleti, et on võimalik, et väiksema õpilaste arvu korral on mõistlik vastav pädevus tagada mõnele õpetajale, kuid vaja on saada operatiivset ja teadmispõhist toetust võimalikult kohe. Täiendavalt on vaja õpilaskodu olemasolul rakendada eraldi tugispetsialisti riiklikult rahastatud ametikoht ka seal – õpilaskodus on eriline kontsentratsioon keerukatest probleemidest, millega tegelemine ei ole koolipäeval ei võimalik ega sageli ka mitte avalduv, alles õhtul olles avalduvad õpilase väga personaalsed sotsiaalsed mured, mistõttu ta ka ei ööbi kodus.

- Negatiivselt silmahakkavate õpilaste jaoks on eriliselt efektiivne paremuse poole muutumisel tegevusteraapiline kaasamine ja võimete ning huvide kohane rakendus väljaspool kohustuslikku õpitegevust.

Tugiisikute kaudne hinnang projektile

Hinnang projektile kajastub vastustes küsimusele: „Kas osaleksite ka edaspidi samasuguses projektis?“

Kas osaleksite veel ... (tugiisikute hinnang)	
Kindlasti osaleksin	50%
Võib olla osaleksin	35%
Ei soovi osaleda	6%
Ei oska öelda	9%
Kokku	100%

TABEL 20. Tugispetsialistide hinnang projektile

Tugiisikute kõrge osalemissoov analoogilistes projektides ka tulevikus näitab, et enamik osalenud spetsialistidest jäid projektiga ja saadud uue kogemusega rahule.

Üldhinnang projektile oli positiivne kõikides piirkondades, mida ilmestas iga piirkonna tugiisikute valdav soov osaleda ka edaspidi koostöös ning uutes projektides. Siiski võib täheldada, et umbes 1/5 tugiisikuid jäid justkui eemalseisja rolli, täites ära küll kõik kokkulepped, kuid tundmata piisavat rahulolu tööst ja tulemustest. Kas nad väsisid, ei tulnud toime intensiivse iseseisva tööga, omasid liialt vähe praktilist kogemust või oli veel midagi muud, seda käesoleva projekti raames ei selgitatud. Samas on tähelepanuväärne, et hinnanguliselt samas hulgas fookusgrupi õpilasi andis teada, et ei saanud tugiisikuga piisavalt kontakti.

4.3.2. Projekti teostajate tagasiside

Üldine hinnang:

- Kõik plaanitu ja kavandatud projektitegevused teostati ja ettevõtmised õnnestusid täiesti. Projekti teostajale oli tagatud püsiv toetus SA Innove koordinaatori poolt.
- Projekti teostaja rakendas projekti õnnestumise nimel lisaressursse:
 - Kaasati mitmeid vabatahtlikke, nt koolituste tagasiside analüüsimisel jne.
 - Projektis osalenud tugiisikute ja asutuste rahulolu mõjutasid piiratud ressursid:
 - Ressursipuudus avaldus ettenähtust ja soovitud väiksemas mahus täienduskoolituses ja logistilistes lisakuludes.
 - Kuigi tegevus oli piirkonnapõhine, tuli keskusest eemal asuvate asutuste tugiisikutel kulutada märgatavaid vahendeid projektitegevusteks kokkusõitmisel, vahemaad olid kuni 70 km.
 - Selgus, et ühistranspordiga pole võimalik arvestada, sest ajaliselt poleks saanud siis osaleda tegevustes ja edasi-tagasi bensiinikulu tekitab planeerimatult suure koormuse.

3. Nii tuli koosolekuid läbi viia elektroonilise suhtluse kaudu.
- ii. rojektijuhil ja koordinaatoritel kulus kavandatust oluliselt enam telefonikõnede peale.
- c. Plaaniväliselt koostati fotokollaaž nii osalenud asutustest kui suurematest tegevustest.
- d. Projektijuht andis projekti rakendaja toel välja projekt ressursidest sõltumatu kogemusraamatu täiskasvanule, kes soovib aidata õpilast tema murede korral (Naarits-Linn, 2012).

Sisuline hinnang:

1. Projekt oli asjakohane ja ajastuselt aktuaalne

Projekti eesmärgid ja kavandatud tegevused teostati täies ulatuses. Kaasatud praktikud hakkasid projekti käigus aina selgemini teadvustama ühiseid, s.h miinimum-mahus nõustamispädevuste vajadusi. Projekti käivitamisel oli aluseks asjaolu, et põhikoolist väljalangevuse probleem on Eestis jätkuvalt püsiv ning põhihariduseta inimeste toimetulek täiskasvanuna on valdavalt riigile suurt koormust tekitav, sest selliste inimeste sissetulekust suure osa moodustavad siirded (erinevad toetused ja nn talgukorras tehtud töö eest ühekordse hüvitise saamine), mitte maksustatavast palgatööst saadav tasu. Teema aktuaalsus kasvas projekti käigus. Jätkuvalt on põhikooli kolmandas astmes, 7.-9. klassini põhikoolist väljalangevuse probleem olemas.

Projekti lõpuosas tähtsustus teema aina tugevamini ka kui üle-Euroopaline mureküsimus. On väga oluline mõista olukorda koduvabariigis, et suuta tagada neutraalset võrdlust teiste riikidega. Käesolev projekt on üheks selliseks võimaluseks. Projektitulemusi on esitatud kasutamiseks 22. mail 2012 Läti Vabariigis, Riias toimunud Läänemeremaade ESF teemafoorumil „Early school leavers/drop-outs”. Mahena on kutsunud projektitulemusi esitlema 29.-31. augustil 2012 Bulgaariasse, Sofias toimuvale rahvusvahelisele teemafoorumile "School dropout: In Search for the Right Approach".

2. Projekt lõi tugeva sidususe uuringute ja praktilise tegevuse vahel

Uuringute toel ja praktilises tegevuses kinnitati veenvalt, et fokuseeritud, süsteemne ja vähemalt kogu õppeaasta kestev järjepidev tegevus koolist väljalangemisohus oleva õpilasega annab häid tulemusi. Seejuures on sellise õpilase toetamise võtmeisikuks koolis olev ja kokkulepetel põhinevaid volitusi omav tugisiku vastutust võttev täiskasvanu, sest sageli kodu ja vanemate eneste sotsiaalne toimetulematus ei võimalda last piisavalt toetada. Õpetajad on aga põhitöoga kas väga hõivatud või ei oma eriteadmisi õpilase psühhosotsiaalsete probleemide lahendusele suunamiseks (s.h nõustamiseks) ja oskamatu sekkumine pigem süvendab kui lahendab probleeme.

3. Haridusasutuses on vajalik operatiivselt kättesaadav psühhosotsiaalne nõustamine

Mures oleva lapsega töötav pedagoog või mõni teine koolitöötaja (tugisik), aga ka lapsevanem vajab õpilase sotsiaalse toimetuleku raskuste korral võimalust kiireks konsulteerimiseks juhtumipõhiselt. Õppimine on võimalik alles siis, kui õpilane suudab tulla tundi ja tunnis olla – tugitegevustest sõltub otseselt, kas võimalikult varases faasis saab probleemidesse sattunud last aidata. Erialaselt kogunud ja nõustamis- ning tegevusteraapilise kaasamise põhimõtteid õppinud spetsialist koolis saab koheselt konsulteerida märkajat –

enamasti aineõpetajat või klassijuhatajat. Vaja on riiklikult tagada vastav spetsialist koolis. Kolleegid peavad teadma, kes see inimene on, et tema poole pöördudes saada esmane lühikonsultatsioon, täiendav erialakontakt või leppida kokku pikem nõustamistegevus või tegevusteraapilise kaasamise juhendamine.

4. Koolis erijuhtumitel teisi nõustav spetsialist vajab samuti toetust

Ka väljaõppinud nõustaja (kellel on praktilise nõustamise, s.h kriisinõustamise ja õpilase tegevusteraapilise kaasamise väljaõpe kokku mitte vähem kui 120 h ulatuses – see on praktikute korduv tähelepanek) vajab enesekindluse hoidmiseks ja konsulteerimise professionaalsuse tagamiseks vajadusepõhist suhtlust oma mentori või töönõustajaga ning vähemalt kord-kaks aastas pikemat töönõustamist, vajadusel ka nõustamise eripädevustes täienduskoolitust.

5. Õpilane vajab regulaarset tervisekontrolli kogu kooliperioodi jooksul

Korduvalt tuli täheldada õpilaste probleemide seotust aladiagnoosimise ja hilise ravi alustamisega. Vajalik on riiklikult tagatud õpilaste iga-aastane ja terviklik tervisekontroll, mille tagamise eest ei vastuta lapsevanem, sest kahjuks kõik vanemad ei suuda seda. Paljud õpiprobleemid ja sellele sageli eelnevad käitumisprobleemid oleksid olemata, kui tervisemuutused ja vajalik eriarstile suunamine oleks õigeaegne.

6. Õpilane, kellega on tekkimas või ka korduvalt tekkinud probleeme, vajab huvitegevusel põhinevat rakendust

Vajalik on tagada õpilasele tasuta vähemalt üks võimete- ja huvidekohane huvitegevus kogu põhikooli ulatuses ja probleemide korral seada see kohustuseks ühe aasta jooksul. Tegemist on nii ennetava kui lahendava, aga kokkuvõttes ka ressursse kokkuhoidva meetmega.

7. Lapsevanemad tuleb õpilase arendustegevusse kaasata võimalikult vara

Tõsised õpi- ja käitumisprobleemid tekivad enamasti alates 6. klassist. Probleemide ilmnemisel on aga vanemate kaasamine raskendatud, sest pidevad märkused muudavad lapsevanema tõrksaks. Tulemuslikud koostöönäited probleemidega tegelemisel on nende vanematega, kes on olnud kooliga aktiivses suhtluses 1. klassist peale, käies kord aastas vanemate täienduskoolitusel ja osaledes lapse esinemistel vähemalt kord aastas vanematele korraldatud klassikontserdil (mitte koolikontserdil – eriti rõhutati, et klassi tasandil suhtlus toetab usaldust).

Projekti rakendaja käivitas projektikogemusi arvestades lapsevanemate klubi, et pakkuda arutlusvõimalust teemades, milles kõige enam nähakse raskusi. Pilootrühmana käib alates 2012. aasta märtsist kord kuus koos Probleemidega Toimetulevate Lastevanemate klubi. Eesmärk on välja arendada Eesti oma kogemusel põhinev metoodika lapsevanemate täienduskoolituste korraldamiseks erinevates piirkondades. Käesoleva projekti rakendaja kavandab vastava projekti jaoks ressursse leida.

4.3.3 Soovitused ja ettepanekud

1. Tagada igas haridusasutuses ja õpilaskodus riiklikult rahastatud täiskoormusega ametikoht tugispetsialistile, kelle peamiseks tööülesandeks on nõustamispädevusele ja -kogemusele tuginedes tagada asutuses operatiivne ja planeeritud esmanõustamine (õpilastele, õpetajatele, lapsevanematele) psühhosotsiaalse toe kavandamisel ja rakendamisel ning täiendava erialaspetsialisti soovitamise otsustamine.
2. Tagada haridusasutuses psühhosotsiaalse nõustamisega tegelevale spetsialistile vähemalt korra aastas ja vajadusel juhtumipõhine töö nõustamine.
3. Tagada riiklikult reguleeritud ja lapsevanema võimekusest sõltumatu õpilaste igaaastane terviklik tervisekontroll.
4. Luua programm lapsevanemate süsteemseks täienduskoolituseks kogu lapse kooliperioodil, alates eelkoolieast. (Mahena vastava piloot-tegevuse tulemused esitatakse 2013. a kevadel)
5. Suurendada õpetajate tasemeõppes sotsiaalsete oskuste arendamise osa, lisada esmatasandi individuaalnõustamise oskuste blokk.
6. Väärtustada klassijuhatajat koolis, seda nii arvestatava töötasu kui vastava täienduskoolituse kaudu. Soovitus on sõnastada klassijuhataja funktsiooni täitmiseks kvalifikatsiooninõuded, mille seas on olulisel kohal pedagoogilise töö varasem kogemus, sotsiaalsete oskuste mõistmise ja õpetamise oskus ning esmatasandi nõustamispädevus või selle omandamine vastaval täienduskoolitusel.

Avalik teavitus projektitegevustest

ARTIKLID

- 1) Pettai, I., Proos, I. (2010). Põhikoolist väljalangevuse ennetamine. Artikkel kogumikus „Ülevaade haridussüsteemi välishindamisest 2009/2010“, lk 106-109. Tartu: Haridus- ja Teadusministeeriumi välishindamisosakond
- 2) Linkgreim, I-G., Mälberg, M. (2010). Pettai: koolist väljalangemise probleem on endiselt terav. ERR 29.03.2010 veebiuudis
- 3) Simson, P. (2010). Sotsioloog Ivi Proos: riskilapsi on koolis 45%. Eesti Päevalehe 30.06.2010 veebileht
- 4) Jaakson, T. (2010). Psühholoogid: õpiraskustega lapsi saaks aidata väikekoolid. ERR 05.09.2010 veebiuudis
- 5) Naarits, T. (2011). Põhikoolist väljalangevus on sotsiaalne probleem. MTÜ Mahena 06.03.2011 avaldatud veebiartikkel
- 6) Klotškov, N. (2012). Чтобы вектор статистики имел доброе направление. Ajaleht Sillamäeski Vestnik, nr 19 (3268), 10.05.2012, nii paber- kui veebileht
- 7) Teder, M. (2012). Sotsioloog: lapsevanematel on vaja õppida koolimethodikat. Postimees 16.05.2012 online uudis
- 8) Teder, M. (2012). Usaldus täiskasvanu vastu aitas riskilapsi kiiremini rajale. Postimees 16.05.2012 online uudis
- 9) Teder, M. (2012). Uuring: koolist väljalangemist vähendab iganädalane süvendatud töö õpilastega. Postimees 16.05.2012 online uudis
- 10) Leitmaa, D. (2012). Pettai: koolis hätta jäänud lapse päästaks tugiisikute võrgustik. Eesti Päevalehe 21.05.2012 veebileht

AVALIKUD ESINEMISED

1. Üle-Eestiline projekti infopäev Tallinnas, 05.11.2009
2. Meediapresentatsioonid uuringute esitlemiseks (Tallinnas): 29.03.10, 29.06.10, 16.05.12
3. Uuringute tutvustamine Haridus- ja Teadusministeeriumis ning Tallinna koolijuhtide infopäeval, 2010
4. Piirkondlikud lõpuseminarid: 24.04.12 Sillamäel; 26.04.12 Pärnus; 02.05.12 Tallinnas; 04.05.12 Võrus

Projekti avalikud teavitused: www.mahena.org.

Viidatud materjal

Uuringute raportid

Pettai, I., Proos, I. (2010). Õpiraskustega laps põhikoolis: probleemid ja abivajadused. ESF projekti „Koolist väljalangemise ennetamine õpilaste sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“ fookusgrupi esimese uuringu raport. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

Proos, I., Pettai, I., Luuk, M., Kase, H., Engel, L. (2010). Eesti- ja venekeelsete koolide suutlikkus luua positiivset õpikeskkonda. ESF projekti „Koolist väljalangemise ennetamine õpilaste sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“ üle-eestilise uuringu raport. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

Proos, I., Pettai, I. (2012). Põhikoolist väljalangemise ennetamine tugispetsialistide toel. ESF projekti „Koolist väljalangemise ennetamine õpilaste sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“ fookusgrupi teise uuringu raport. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

Koolitusmaterjalid ja tugisikute kogemusel põhinev sõltumatu raamat

Naarits, T. (2010). Õpilase kriisikäitumise mõistmine. ESF projekti „Koolist väljalangemise ennetamine õpilaste sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“ koolitusmaterjal. Tallinn: Kriisinõustamise ja Eneseleidmise Keskus Mahena

Наариц, Т. (2010). Как понять кризисное поведение ученика. Проект „Предупреждение выпадения из школы через повышение социальной успешности учеников“. Таллин: Центр Кризисного Консультирования Махэна

Naarits, T., Arras, L. (2010). Õpilase probleemkäitumise mõistmine. ESF projekti „Koolist väljalangemise ennetamine õpilaste sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“ koolitusmaterjal. Tallinn: Kriisinõustamise ja Eneseleidmise Keskus Mahena

Наариц, Т., Аррас, Л. (2010). Как понять проблемного поведения ученика. Проект „Предупреждение выпадения из школы через повышение социальной успешности учеников“. Таллин: Центр Кризисного Консультирования Махэна

Naarits-Linn, T. (2012). Karid ja päästerõngad. Tallinn: Namaste

Pettai, I., Proos, I., Kase, H. (2010). Õpiraskustega laps põhikoolis: probleemid ja abivajadused. ESF projekti „Koolist väljalangemise ennetamine õpilaste sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“ koolitusmaterjal. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

Петтай, И., Проос, И., Казе, Х. (2010). Плохо успевающий ребёнок в основной школе: проблемы и необходимость помощи. Проект „Предупреждение выпадения из школы через повышение социальной успешности учеников“. Таллин: Институт Открытого Общества Эстонии

Proos, I., Pettai, I. (2010). Koolikeskkond noorte ja lapsevanemate hinnangutes. ESF projekti „Koolist väljalangemise ennetamine õpilaste sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“ koolitusmaterjal. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

Проос, И., Петтай, И. (2010). Школьная среда в оценках молодежи и родителей. Проект „Предупреждение выпадения из школы через повышение социальной успешности учеников“. Таллин: Институт Открытого Общества Эстонии

Piirkondlikud tugisikud ja kaasatud haridusasutused

<i>Tugisiku nimi</i>	<i>Tugisiku ametikoht</i>	<i>Asutus</i>
Ida-Virumaa		
Irina Krot	Psühholoog	Narva Kesklinna Gümnaasium
Irina Vorobjova	Psühholoog	Narva Eesti Gümnaasium
Ljudmila Šilova-Mandel	Sotsiaalpedagoog	Sillamäe Kannuka Kool
Nataša Kotšergina	Direktor	Sillamäe Eesti Põhikool
Tiina Pilvar	Õpetaja, psühholoog	Sillamäe Eesti Põhikool
Võrumaa ja Põlvamaa		
Anneli Jõeloo	Õpetaja	Sõmerpalu Põhikool
Eva Sulaoja	Õpetaja, logopeed	Mikitamäe Kool
Helgi Vassar	Sotsiaaltöötaja	Kanepi Gümnaasium
Heli Möller	Õpetaja	Kauksi Põhikool
Liis Orro	Õpetaja	Võru I Põhikool
Mailis Teppo	Õpetaja	Misso Keskkool
Maiu Pärna (Osvin)	Sotsiaalpedagoog	Antsla Gümnaasium
Marika Ääremaa	Huvijuht	Räpina Ühisgümnaasium
Rita Lutsar	Õppealajuhataja	Ahja Keskkool
Regina Lill	Õpetaja	Võru I Põhikool
Tallinn ja Harjumaa		
Annegrete Johanson	Sotsiaalpedagoog	MTÜ RuaCrew
Anni Sarv	Tervishoiu spetsialist	Jüri Gümnaasium
Antonina Minakova	Sotsiaaltöötaja	Tallinna 53. Keskkool Tallinna
Anu Rannus	Õppealajuhataja	Kristiine Gümnaasium
Birgit Kasela	Sotsiaalpedagoog	Ristiku Põhikool
Gairi Reinvars	Sotsiaalpedagoog	Tallinna Sikupilli Keskkool
Heli Rand	Psühholoog	Püünsi Kool
Inga Maasi	Sotsiaalpedagoog	Saku Gümnaasium

Irina Maksimenko	Psühholoog	Ehte Humanitaargümnaasium
Jelena Kalinina	Psühholoog	Tallinna Väike-Õismäe Vene Lütseum
Kadi Kask	Sotsiaalpedagoog	Tallinna Muusikakeskkool
Koidu Saame	Sotsiaaltöötaja	Kristiine Sotsiaalkeskus
Katrin Järv	Sotsiaalpedagoog	Tallinna Kristiine Gümnaasium
Leena Arras	Sotsiaalpedagoog, direktor	Tallinna Pääsküla gümnaasium
Marcia Reisner	Psühholoog	Tallinna Arte Gümnaasium
Mirolava Izmailova	Sotsiaalpedagoog	Tallinna Humanitaargümnaasium
Monika Ellakvere	Õppealajuhataja	Liivalaia Gümnaasium
Natalja Tur	Sotsiaalpedagoog	Tallinna Paekaare Gümnaasium
Pille Elmre	Eripedagoog-logopeed	Tallinna Pääsküla gümnaasium
Silvi-Kersti Johannson	Psühholoog	Pirita Majandusgümnaasium
Tiia Samoilov	Psühholoog	Tallinna Kuristikü Gümnaasium

Pärnumaa

Agnes Melnits	Sotsiaalpedagoog	Kilingi-Nõmme Gümnaasium
Aive Hirs	Sotsiaalnõustaja	Pärnu Ülejõe Gümnaasium ja **
Eeva Noni	Sotsiaalnõustaja	Häädemeeste Keskkool
Ester Esula	Sotsiaalpedagoog, logopeed	Vändra Vallavalitsus (4 kooli) *
Eva Palk	Õpetaja	Pärnu-Jaagupi gümnaasium
Kaire Külaots	Psühholoog	Pärnu Hansagümnaasium ja **
Karmen Palts	Psühholoog	Vändra Gümnaasium
Kersti Kesküla	Sotsiaalnõustaja	Pärnu Kuninga Tänav Põhikool ja **
Kirsti Talu	Sotsiaalpedagoog, õpetaja	Tõstamaa Keskkool
Linda Jürs	Sotsiaalpedagoog, õpetaja	Vändra Gümnaasium
Ülle Laursoo	Sotsiaalnõustaja	Pärnu Raeküla Kool ja **

* Juurikaru Põhikool, Vihtra Algkool-Lasteaed, Pärnjõe Põhikool, Kergu Lasteaed-Algkool

** Pärnu Õppenõustamiskeskus